

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

TÉZISEK

HELTAI JÁNOS IMRE

NYELVCSERE ÉS A NYELVI REVITALIZÁCIÓ

LEHETŐSÉGEI MOLDVÁBAN

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Dr. Bańcerowski Janusz, DSc.

Magyar Nyelvtudomány Doktori Program

Dr. Kiss Jenő MHAS.

Szociolingvisztikai és Dialektológiai Alprogram

Dr. Kiss Jenő MHAS.

2009

Nyelvcseré és a nyelvi revitalizáció lehetőségei Moldvában

I. Az értekezés célja, témája, anyaga és módszere

1. Az értekezés a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvcseréjével foglalkozik. Bemutatja a moldvai magyar nyelvváltozatok használatának jelenlegi jellemzőit, vizsgálja a nyelvváltozatok vitalitását, a közösségeknek a nyelvváltozatokkal kapcsolatos és azoknak használatát befolyásoló attitűdjeit. Kísérletet tesz a jelenlegi folyamatok alapján a jövőben – beavatkozás nélkül – várható tendenciák felvázolására is. Mérlegeli olyan beavatkozások lehetőségét és eredményességét, melyek hozzájárulhatnak a helyi magyar nyelvváltozatok revitalizációjához.

2. A vizsgált közösségek. A moldvai magyar-román kétnyelvűek létszámának megállapítása az elmúlt évtizedek idevágó népszámlálási adatainak megbízhatatlansága miatt nem egyszerű feladat, leginkább Tánczos Vilmos néprajzkutató helyszíni felmérésekre alapozó becsléseire hagyatkozhatunk (Tánczos é. n. [1999] – A szerző jelenleg friss adatok publikálásán dolgozik, vö. interjú Tánczos Vilmossal, Transindex, 2008. szeptember 18.). Összesen mintegy 80–85 településen körülbelül 50 000 (magyar-román) kétnyelvű ember él ma Moldvában. Ugyanakkor az ortodox román többségtől vallásilag elkülönülő római katolikusok (a hajdan magyar nyelvű lakosok) száma 240 000 körül van.

A moldvai magyarok eredetéről mára széleskörűen elfogadott, nyelvészeti, néprajzi és történelmi adatokkal alátámasztott, tudományosan igazolható álláspont alakult ki. Általános a nézet, hogy a moldvai magyarok a honfoglalás után a Kárpát-medencéből érkeztek mai lakhelyükre (Lükő 1936, Benkő 1990, Juhász 2004a, 2004b). Lükő Gábor az első telepesek származási helyeként a Szamos völgyét, a Felső-Tisza vidékét feltételezte. Benkő Loránd nyelvészeti érvekkel a Mezőség középső és déli részéről való eredet elméletének helyességét bizonyította be, Juhász Dezső viszont az RMNyA.-ba egyetlenként felvett északi csángó falu adatait mikrovizsgálat alá vetve rámutatott arra, hogy a szabófalviak gyökereit inkább az északi Mezőségen, a két Szamos összefolyásától délre kell keresni.

Abban is konszenzus van, hogy a moldvai magyarság két különböző rétegből áll. Az első, a magyar birodalmi politika tervszerű lépéseinek következményeként már a XIII–XIV. század fordulójának környékén Moldvába telepített mezősegi réteget a középkortól kezdve folyamatosan követték Székelyföldről kivándorló magyar telepesek. Tömegesnek mondható székely betelepülés azonban csak a XVIII. század közepén, a mádэфalvi veszedelem (1764) idején kezdődött. A moldvai magyar nyelvű lakosságnak ez a később érkezett rétege elsősorban Székelyföld keleti feléből, Csikból, Gyergyóból és a Háromszékről származott el (vö. Tánczos é. n. [1999]: 10). A moldvai magyarság már a mohácsi vész idejétől kezdve, az erős Magyar Királyság meggyengülésével párhuzamosan anyaországi támogatás nélkül maradt.

Feltételezik, hogy a moldvai magyarok településterülete a mainál nagyobb volt, de a háborúk és az asszimilációs folyamatok miatt nemcsak a településterület zsugorodott, hanem a településszerkezet egysége is felbomlott (i. h.: 10). Ma két szigeten, az északabbra eső Románvásár, és a délebbi fekvésű Bákó környékén vannak többé-kevésbé összefüggő területen kétnyelvű falvak. Előbbieket a tudományos közbeszéd *északi*, utóbbiakat *déli csángó* csoportként tartja számon.

3. A magyar nyelvészet sokat és sokféleképpen foglalkozott már a moldvai magyarság nyelvével, nyelvváltozataival. A XX. században készült szótár (Wichmann 1936), nyelvatlasz (Gálffy-Márton-Szabó 1991), megtörtént a nyelvváltozatok belső tagozódásának feltárása (Szabó T. 1959), és számos eredmény van a nyelvi rendszer leírásában is. A nyelvi változások kutatására később terelődött a figyelem, bár már Márton Gyula is foglalkozott a román nyelvi hatás kérdéseivel (1972). A kilencvenes években jelentek meg az első olyan munkák, amelyek valamilyen szempontból a kétnyelvűségből eredő jelenségeket, a nyelvcseré folyamatát állították érdeklődésük középpontjába (Fodor 1991, 1995, 2001; Murádin 1993; Péntek 1996; Tanczos 1995, Sándor 1996a, 1996b, 2000, 2003, 2005; Benó 2004). Az ezredforduló utáni években jelentek meg kutatócsoportunk tagjainak ilyen kérdésekkel foglalkozó tanulmányai (Bodó 2002, 2004a, 2004b, 2004c, 2006a, 2006b, 2007a; 2007b, 2007c; Bodó-Heltai-Tarsoly 2003, Bodó-Eriş 2004, Heltai-Tarsoly 2004, 2005, 2006, 2007a, 2007b). A moldvai csángók nyelvészeti kutatásának témájához vö. Tanczos 2004.

4. A disszertáció két moldvai „kutatósi projekt” eredményeit használja fel. Mindkét kutatócsoport munkájában részt vehettem, előbb egyetemi, később PhD-hallgatóként, mind ami az előkészítést, mind ami a terepmunkát és az adatok feldolgozását, értelmezését illeti. Mindkét kutatócsoport az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai tanszékéhez kapcsolódik. Az első kutatás munkálatai 2001-ben, a másodiké 2005-ben indultak.

4.1. A 2001-ben indított kutatást a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma finanszírozta, címe *„A moldvai csángók nyelvhasználatának szociolingvisztikai és nyelvföldrajzi vizsgálata”*. A szociolingvisztikai kutatócsoport félstrukturált kérdőívek segítségével dolgozott. Az elkészített kérdéseket az adatközlőknek szabad beszélgetés közben, a beszédhelyzetnek és a kommunikáció körülményeinek figyelembevételével tettük fel, a beszélgetéseket az első évben hangszalagon, később digitális eszközökön rögzítettük. Összesen 14 kutatópontról gyűjtöttünk anyagot. A kutatások eredményeként nagy mennyiségű kvalitatív jellegű adat áll rendelkezésre (lejegyzett) hangfelvételek formájában.

A kérdőívek kialakítását az etnolingvisztikai vitalitás elméletének alapján végeztük. Ezt az elméletet lehetőségnek tekintem a kisebbségi beszélőközösségek helyzetének leírásához. Segítségével konkrét vizsgálódási szempontok mentén, egymással összehasonlítható módon írhatjuk le az általunk vizsgált beszélőközösségek nyelvi helyzetét. Előnye az évtizedek során kialakított többszempontúság.

Már eredeti, 1977-ben H. Giles és munkatársai által bevezetett változatának segítségével is három főbb vitalitásfaktor (gazdasági, társadalmi csoportstátusz, demográfiai jellemzők, intézményes támogatottság) mentén vizsgálták a kisebbségi beszélőközösségeket. A nyolcvanas évektől módosult a kutatások alapvető iránya (Bourhis és mtsai 1981): a beszélőközösség egészének vizsgálata mellett előtérbe került a közösséghez tartozó egyén és az egyén csoportról alkotott nézeteinek vizsgálata (szubjektív vitalitási faktorok). A modell kialakulásának harmadik szakaszában (Allard és Landry 1986, I. még Harwood, Giles és Bourhis 1994) az egyén vélekedései mellett a vitalitást meghatározó tényezőként vették figyelembe a beszélőközösség és a kisebbségi nyelv jövőjére vonatkozó beszélői elképzeléseket, hiedelmeket és célokat is. A hangsúly tehát a várható tendenciák feltérképezésére helyeződött, amivel a modell preskriptív jellege erősödött. Természetesen a modell nemzetközi és hazai alkalmazása (például Appel és Muysken 1987; Garami és Szántó 1991, 1992; Radó é. n.; Köpf 1996; Kádár 2000), illetve saját munkánk során is kiderült, hogy használata esetén számos előnye mellett hiányosságaival is számolni kell (az eredeti modellről lásd ezzel kapcsolatban Bartha 1999: 135). Kutatócsoportunk a kérdőívet a modell utolsó említett kidolgozottsági szintjét figyelembe véve, a tapasztalatok és a kritikák ismeretében állította össze. A gyűjtőmunka során az eredeti kérdőív többször módosult, és a tapasztalt gyűjtők számára tulajdonképpen a félstrukturált interjú vázát jelentette.

4.2. Az elemzéshez rendelkezésre állnak egy másik olyan moldvai projekt eredményei is, amelynek szintén munkatársa lehettem. 2005-ben kezdődött az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai tanszékéhez kapcsolódó Geolingvisztikai Műhely elnevezésű kutatócsoport koordinálásával egy NKFP-projekt keretében a moldvai digitális (diakrón) nyelvatlasz készítése. A nyelvatlasz-kérdőívhez kapcsolódó szociolingvisztikai kérdéssornak köszönhetően kvantitatív módon értelmezhető és könnyen feldolgozható adatsorok állnak rendelkezésre 21 moldvai településről.

Ennek az új moldvai nyelvatlasznak a címszavait az 1950-es években készült MCsNyA. (A Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlasza) két megjelent és egy kéziratban maradt kötetének mintegy 1200 címszavából válogattuk. A kutatási tervek szerint ilyen módon létrejön a térség első olyan nyelvatlasza, melyből diakrón jellegű következtetések is levonhatóak, hiszen az adatfelvétel ötven év elmúltával részben megismétlődik. A nyelvatlasz kérdőíve 250 címszót, illetve kérdést tartalmaz. Ezekből 25 kérdés szociolingvisztikai jellegű. Ezek felméri az adatközlők nyelvi életrajzát, nyelvhasználati szokásait és néhány nyelvről szóló vélekedését is. Ezeket a kérdéseket azonban nem az etnolingvisztikai vitalitás elméletének figyelembevételével, hanem a Kontra Miklós-féle Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat kérdőívének (vö. pl. Kontra 1996) segítségével állítottuk össze, kihagyva belőle a Moldvában az adatközlők számára értelmezhetetlen kérdéseket, valamint a nyelvtudást, nyelvi viselkedést vizsgáló feladatokat.

A szociolingvisztikai kérdőív összeállításának a másik vizsgálattól eltérő összeállítási módszere természetesen azt is jelenti, hogy más jellegű információkhoz jutunk. A nyelvatlasz adatainak szigorúan meghatározott gyűjtési paraméterei és a zárt,

strukturált interjú lehetővé teszik, hogy számszerű, kvantitatív jellegű adatokat nyerjünk egy-egy beszélőközösség nyelvhasználati szokásait illetően.

4.3. E két adatcsoport mellett személyes tapasztalatokat is hasznosít a dolgozat. 2002 nyarán oktatóként részt vettem egy kéthetes, 8–14 éves gyermekek számára szervezett nyelvi táborban a Szeret menti Lészpeden. Ebben a faluban a következő években is hosszabb időt töltöttem, 2004-ben a résztvevő megfigyelés technikáját alkalmazva igyekeztem részt venni a vendéglátó család és a falu életében, 2005-ben pedig az említett nyelvatlasz próbagyűjtéseit végeztük ott. Terepmunkanapló vezetésével, beszélgetések rögzítésével és állandó megfigyeléssel a falu életét, a beszélők nyelvhasználati szokásait jobban megismertem, mint ez a pusztá interjúzással elérhető lett volna.

A dolgozat összesen 18 kutatóponton gyűjtött eredményeket használ fel, az első említett kutatásból 11, a másodikban 13 beszélőközösségben gyűjtött anyagot hasznosít, tehát a kutatópontok a két projekt esetében részben fedik egymást.

5. A nyelvi helyzet teljes körű elemzése két fázisban valósul meg. A disszertáció előbb az etnolingvisztikai vitalitás elméletére alapozó szociolingvisztikai és nyelvföldrajzi (tehát az első) vizsgálat eredményei alapján a moldvai nyelvi valóság olyan jellegzetességeit foglalja össze, melyek általános érvényűek, az összes vizsgált beszélőközösségre jellemzőek.

A regionális sajátosságok és az egyes beszélőközösségek közti különbségek feltárása érdekében 13 kiválasztott beszélőközösség alapos vizsgálatával érzékeltetem a moldvai nyelvi helyzet összetettségét. Ehhez az NKFP-projekthez kapcsolódó, 25 kérdésből álló szociolingvisztikai jellegű kérdőívet használok fel. Ezekben a részekben tehát összesen 205 adatközlő kvantitatív módon osztályozott válaszait elemzem. A bemutatandó beszélőközösségek kiválasztásánál figyelembe veszem a településszerkezetet, a történelmi meghatározottságot, a település létrejöttének idejét és a letelepülő lakosság eredetét, azaz a történelmi és szociokulturális adottságokat. Ilyen módon három régiót elkülönítve elemzem a beszélőközösségek közti különbségeket.

II. Az értekezés felépítése

Az értekezés négy fő egységből áll.

1. Az első, bevezető fejezetben bemutatom az eredmények forrásául szolgáló kutatásokat. Beszámolok a terepmunka és az adatfeldolgozás tapasztalatairól, a munka közben felmerülő nehézségekről, dilemmákról, valamint azok kezeléséről.

Az első fejezet további részei a vizsgált közösségek, azaz a moldvai, etnikailag magyar eredetű beszélők csoportjainak definiálásával, elkülönítésével, bemutatásával foglalkoznak. Az értekezés tulajdonképpeni témájának minél sokoldalúbb és alaposabb megközelítése érdekében sor kerül a moldvai magyar településtörténet olyan szempontjainak bemutatására, melyek a mai nyelvi helyzet kialakulásában döntő szerepet játszottak. Ezáltal nyílik lehetőség arra, hogy a dolgozat további részeiben a vizsgált csoport belső tagolódásának alapjait is megismertessük. Az első fejezet utolsó részében röviden bemutatom a 18 vizsgált beszélőközösséget.

2. Az értekezés második fejezetében azokra a nyelvi tulajdonságokra, nyelvhasználati szokásokra koncentrálok, amelyek a moldvai magyarság egészére érvényesek. A kérdés megválaszolásához az etnolingvisztikai vitalitás elméletére támaszkodó interjúk részletes elemzése vezet el. Öt alapvető kérdéskörre felépítve kellő alapossággal körülférhetőek azok a jellemzők, amelyek valamilyen módon összekötik a történeti, szociokulturális és nyelvi szempontból egyaránt rendkívül különböző moldvai magyar beszélőközösségeket. Ezek a következők: 1. a nyelvhasználat heterogenitásáról szóló beszélői vélekedések; 2. a saját nyelvváltozat definiálásának és pozicionálásának stratégiái; 3. a kétnyelvűséggel kapcsolatos vélekedések rendszere; 4. a kisebbségi nyelvváltozat jövőjéről szóló vélekedések rendszere; 5. a nyelvi szocializációról szóló vélekedések rendszere. Ez az öt kérdéskör adja a második fejezet öt alfejezetét.

3. A harmadik fejezet a vizsgált csoport(ok) heterogenitását és az e körülményből adódó következményeket tárja fel. 13 beszélőközösségben összesen 205 interjúból származó adatok alapján végzem az elemzést. A beszélőközösségek történeti-földrajzi meghatározottsága alapján három régiót különítek el: A falvak közül négy (*Újfalú, Sztítás, Bahána, Szalánc*) a Tatros menti településeket, öt (*Pusztina, Frumósza, Lészped, Szoloncka, Szerbek*) a Bákótól északra, északnyugatra fekvő székely eredetű falvakat reprezentálja. (Utóbbiakat – a Beszterce partján fekvő Lészped földrajzi elkülönülése ellenére – a közös etnikai-történeti-nyelvhasználati jellemzők alapján egy egységként kezelem, és az egyszerűség kedvéért Tázló menti településcsoportnak nevezem). Az utolsó négy beszélőközösséget pedig (*Bogdánfalva, Diószén, Kléze, Trunk*) a Szeret menti települések csoportjából választottam ki. A moldvai magyar nyelvterület ilyen osztatú vizsgálatának létjogosultsága a természeti, történeti és etnikai viszonyokból következik.

Az adatok alapján e fejezetben vizsgálok néhány, a nyelvi viselkedést meghatározó tényezőt: az iskolázottság és a foglalkoztatottság, a magyarországi és erdélyi munkavállalás kérdéseit, továbbá a közösségek tagjainak házasodási szokásait. A további alfejezetekben a nyelvhasználat regionális kérdéseiről szóló és a presztizisviszonyokat érintő vélekedéseket vizsgálom. Ezután a beszélők saját nyelvi kompetenciájukról szóló vélekedéseit, továbbá nyelvválasztási szokásait érintő kérdések elemzése következik. A fejezet összefoglalását a közösség nyelvi szocializációs gyakorlatáról szóló vélekedések bemutatása előzi meg.

4. Az értekezés negyedik fejezete a nyelvi revitalizáció kérdésére és a nyelvi tervezés lehetőségeire koncentrál. Az első alfejezetben bemutatok egy, Fishman (Fishman 1991, 1993; Fishman szerk. 2001) által a nyelvcseré visszafordítására kidolgozott modellt, és ennek keretében definiálom a beszélőközösségek nyelvi állapotát. A továbbiakban áttekintem, hogyan lehet érvelni a közösségek esetében a magyar nyelv megtartása mellett, és milyen elfogadottsággal számolhat a magyar nyelvi tervezés a moldvai beszélőközösségekben. A dolgozat záró részében felvázolom egy olyan nyelvi tervezési program néhány alapelvét, amely a nyelvcseré lassítását, végső soron pedig megállítását, illetve megfordítását célozza. Ez a program a fishmani elméletből indul ki, a disszertáció eredményei alapján felvázolt nyelvi állapotra épít, és figyelembe veszi a beszélők vélekedéseinek különbözőségét.

III. Eredmények

1. Az értekezésben a *moldvai magyarok*, illetve műszóként esetenként a *moldvai kétnyelvűek* kifejezéseket használok a vizsgált közösségek tagjainak megnevezésére. A *moldvai magyar* etnonima mind a magyar tudományosságban, mind a beszélőközösségekben ismert. A *csángó* kifejezéssel ellentétben nem hordoz negatív jelentéstartalmat. Magyarországon és Erdélyben nem implikál lekicsinylő jelentéselemeket, és a moldvai beszélők sem tartják – legalábbis történeti perspektívában – maguktól idegennek a megnevezést.

Ugyanakkor szükséges bizonyos megszorítás, mert a moldvai magyar nyelvű lakosság önidentifikációja nem egységes. Tudományos közhely, hogy a moldvai magyarok nem vettek részt a magyar nemzet kialakulásának folyamatában, és sokáig a román nemzetépítési lépésekből is kimaradtak (vö. Tánczos 1997; hivatkozva Pozsony 2005: 148–149). Ezért mindenképpen sajátos identitással rendelkeznek. A közösségekre a XIX. század végéig jellemző identitásrendszert Pozsony Ferenc igen találóan „*középkorias etnikai azonosságtudatnak*” nevezi, melynek lényeges elemei a magyar nyelv, a katolikus vallás és a sajátos magyar nyelvű néphagyományok voltak (i. m. 148). Ugyanakkor a moldvai magyarságnak a román nemzetbe való integrálása már a román nemzetállam megalakulása óta létező és máig tartó törekvés. Eredményként napjainkban a moldvai magyar fálvak beszélőközösségeinek identitása jelentős szerkezetváltáson megy át és csak nehezen meghatározható.

Egyes kutatók e változások eredményét olyan köztes, kevert identitásként írják le, mely se nem magyar, se nem román, mely a saját csoport és mások interakciói során folyamatosan felülíródik, és ezáltal állandóan változik (Simon-Péter 2004, Simon 2005). A következmény, hogy „*mindez lehetetlenné teszi a csángók mind magyar szubetnikumként, mind pedig a román nemzetbe asszimilálódó csoportként való meghatározását*” (Simon 2005: 25). Mások a kétségkívül igen heterogén kisebbségi társadalom identitásstruktúráját csakis egyes életpályák esettanulmányyszerű vizsgálatával tartják bemutathatónak (Peti 2006). Ezeknek a megközelítéseknek közös vonása annak a tételnek elfogadása, hogy a moldvai magyar fálvak identifikációs, legitimációs problémákkal rendelkeznek. Ez valóban így is van, de nem két „*egymással összeesapó szélsőséges diskurzus*” (Diaconescu 2005: 9; értsd a román, illetve a magyar nemzetbe való integrálás törekvéseit) harcának eredménye ez, hanem egyrészt az utóbbi évtizedek politikai-gazdasági eseményeinek természetes velejárója, másrészt pedig a román asszimilációs törekvések hatása.

Nem arról van tehát szó, hogy egy hosszú idő óta identitásában bizonytalan népcsoportot két nemzet egyszerre kíván magába integrálni. Véleményem szerint a moldvai kétnyelvűek ma olyan közösségek összességét alkotják, melyet történeti meghatározottsága folytán magyar identitásfaktorokkal (nyelv és hagyományok) is rendelkező csoportként jellemezhetünk, és amelynek a román nemzetbe való asszimilálása folyamatban van. A modern értelemben vett magyar nemzeti identitással a moldvai katolikus lakosság sosem rendelkezett, és a magyar integrációs törekvések

Moldvában sosem voltak olyan erők, hogy komoly befolyást gyakorolhattak volna a közösségek identitásának alakítására, a magyar nemzetbe való integrálására. Azok a rendszerváltás óta folyó programok és kísérletek, melyeknek ideológiai kiindulópontja a magyar nemzettestbe való integrálás igénye vagy – valamilyen formában – a magyar identitás erősítése, esetleg hozzájárulhatnak a moldvai lakosság identitáskrizisének elmélyüléséhez, de nem okozói annak olyan értelemben, mint a hosszú ideje tartó román asszimilációs törekvések.

Elszakadva tehát attól a diskurzustól, amely a moldvai magyarság utóbbi évtizedeinek történelmét a moldvai közösségek bekebelezésének céljával folytatott román-magyar nacionalista párharcként szemléli, annak tudatában és annak ellenére nevezem a vizsgált közösségeket *moldvai magyar* beszélőközösségeknek, hogy nem modern nemzetállami értelemben vett identitásról, hanem etnikai értelmű magyarságról beszélhetünk, mely utóbbi identitást az elmúlt évtizedek történelmi ráadásul jócskán megtépáztak. Az első fejezet további részeiben rámutatok arra, hogy a fentiek mellett mind a közösségek eredete és településtörténete, mind pedig a beszélők történeti tudatáról rendelkezésre álló adatok alátámasztják e név használatának lehetséges voltát.

Ez a sajátos identitásstruktúra természetesen befolyásolja mind a terepmunka gyakorlatát, mind az adatfeldolgozás módját. Ezzel kapcsolatosak az első fejezet egyéb megállapításai.

A terepmunkás gyakran szembesül olyan, a helyi nyelvvaltozatokat és/vagy a nyelvhasználatot érintő vélekedésekkel, amelyek nagyfokú ismerethiánynak, esetenként téves tájékoztatásnak következményeképpen ellentétben állnak bizonyos történeti vagy nyelvi tényekkel. Moldvában az objektív nyelvi valóság és annak szubjektív (beszélők általi) megkonstruálása, értelmezése között a magyar nyelvterület egyéb részein megszokotthoz képest nagy a különbség. Ennek felismerése a nyelvről szóló vélekedések vizsgálatakor és az azokon alapuló nyelvi tervezési lépések kialakításakor különösen fontos. A nyelvi tervezés ugyanis emiatt nem érhet célt pusztán a beszélők által konstruált valóságra épített tevékenységgel. Törekednie kell a kisebbségi nyelv megtartásának ellenében ható külső nyomás okozta deformációk minimalizálására, illetve ellensúlyozására is.

A gyűjtés külső körülményein túlmutató további alapvető tapasztalat, illetve a sajátos identitásstruktúra által meghatározott körülmény, hogy a kétnyelvű moldvai beszélők kommunikációs stratégiái nagymértékben eltérnek a Kárpát-medencében megszokottól. Emiatt a sikeres adatgyűjtés előfeltételezi ezen különbségek minimalizálását; ellenkező esetben a nyert adatok félrevezetőek lehetnek. Az informátoron elsősorban az múlik, hogy felismeri-e a kommunikáció szokásostól eltérő célját, metanyelvi jellegét, a terepmunkás feladata pedig az, hogy figyelembe vegye az informátor eltérő nyelvi és kommunikációs tapasztalatait.

2. Összesen öt kérdéskör köré csoportosítom azokat a nyelvvel kapcsolatos vélekedéseket, amelyek alapján elemezhetővé válnak a moldvai nyelvhasználatnak a nyelvcsere folyamatában jellemző sajátosságai. Elsőként azt vizsgálom, hogy a beszélőközösség tagjai hogyan definiálják saját nyelvvaltozatukat, milyen vélekedéseket

alakítanak ki annak státusáról, illetve hogyan pozicionálják azt a többi magyar nyelvváltozattal való összehasonlításban. Másodsor az a kérdést járom körül, hogyan értékelik a moldvai kétnyelvű beszélők saját és a környező beszélőközösségek nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásait. Ezután az interjúk elemzéséből kiindulva sorra veszem, milyen vélekedések élnek a moldvai beszélőközösségekben a kétnyelvűséggel és a kisebbségi nyelvváltozat jövőjével kapcsolatban, illetve hogy ezek hogyan befolyásolják a közösségekben végbemenő nyelvhasználattal kapcsolatos változásokat. Végül a kisebbségi nyelvi szocializációnak azokat a stratégiáit mutatom be, amelyek különféle mértékben ugyan, de jelenleg párhuzamosan vannak jelen a közösségek életében. Az elemzés eredménye abban foglalható össze, hogy a ma kétnyelvű beszélőközösségek mindegyikében folyamatban van a nyelvcsere. Ezt a kijelentést a következők alapján tehetjük:

- a) A saját nyelvváltozat státusát a beszélői vélekedésekben nagyfokú bizonytalanság övezi, annak presztízse régióként eltérő okokból és mértékben, de összességében véve rendkívül alacsony. A beszélők számára igen gyakran nem egyértelmű, hogy anyanyelvváltozatuk a magyar nyelv egyik változata.
- b) A saját nyelvváltozatnak és a Kárpát-medencei magyar köznyelvnek a távolságát különböző okokból nagyra tartják. (A magyar nyelvi tervezés diskurzusában ennek kapcsán fel is merült korábban az önálló „csángó koiné” létrehozásának gondolata – egy ilyen nyelvváltozat megalkotásának kérdésével, a kísérlet eredményességével és hasznával kapcsolatban felmerülő pro és kontra érvekkel a dolgozat záró fejezetében foglalkozom.)
- c) A beszélőközösségeknek a saját kétnyelvűségükhöz való viszonya többféle. A beszélők számára nincs a kétnyelvűségnek önértéke, a kétnyelvűség fenntartásának (érzelmi, intellektuális vagy akár racionális alapú) motiváltsága a legtöbb esetben hiányzik. A kétnyelvűség gyakorlati értéke külső hatások összefüggő rendszerében értelmezhető, és folyamatosan változik. Mivel a magyar kisebbség- és nyelvpolitika Moldvában elhanyagolható hatású, Magyarország kulturális és gazdasági tökevonzó képessége gyenge, egyre kevesebb tényező motiválja a moldvai kétnyelvű beszélőket arra, hogy kétnyelvűségük gyakorlati értékeit kihasználják, ezáltal alakítva ki pozitív viszonyulást a kétnyelvűséghez.
- d) A kisebbségi nyelvváltozat jövője az összes vizsgált beszélőközösségben veszélyeztetett. Ugyanakkor a nyelvváltozat jövőjéről szóló beszélői vélekedések általában nem korrelálnak a jelenleg zajló nyelvi folyamatok elemzése alapján kialakítható várakozásokkal. Ha a beszélők vélekedéseikben előre is jelzik a nyelvváltozat visszaszorulásának, illetve eltűnésének lehetőségét, az esetek elsőprő többségében nem fogalmaznak meg semmilyen értékítéletet ezzel a jelenséggel kapcsolatban. A kisebbségi nyelvváltozat ismerete részben a közösségek történelmi-etnikai meghatározottsága, részben az elmúlt évtizedek nyelvi, nyelvpolitikai eseményeinek köszönhetően nem feltétlenül döntő marker az etnikai identitás megfogalmazásakor. Éppen ezért eltűnésének lehetőségével a beszélők nem kötik össze az identitás fenyegetettségének érzését, sem annak egyéni, sem közösségi vonatkozásaiban. Más esetekben a beszélőközösségek

tagjai nem jelzik előre vélekedéseikben a kisebbségi nyelvváltozat eltűnésének lehetőségét; mivel nem veszik tudomásul a változásokat, az ilyen beszélők a nyelvmegtartásban érzelmileg szintén motiválatlannak tekinthetők.

- e) Egyértelműen a folyamatban levő nyelvcsere utalnak a kisebbségi nyelvi szocializáció megváltozott stratégiái is. A nyelvcsere folyamatának döntő szakasza az elsődleges kisebbségi nyelvű szocializáció folyamatos és immár végletes és véglegesnek látszó visszaszorulása, és ezzel párhuzamosan a többségi nyelv térnyerése a közösségi kommunikáció olyan szinterein is, amelyekben a legutóbbi évtizedekig a magyar nyelvváltozat használata volt a jellemző. A nyelvcsere kísérőjelenségeiként értékelhetők a feltételezhetően átmeneti jelleggel megjelenő késleltetett másodnyelvi szocializációs stratégiák, amelyek a folyamatokat módosítják, esetleg lassítják, de semmilyen esetben nem állítják le, vagy fordítják vissza.

A felsorolt megállapításokban említett nyelvi-nyelvhasználati jellegzetességek legfőképpen jellemző az a kettősség, hogy egyszerre jelzik és alakítják is a nyelvcsere folyamatát. A nyelvváltozat presztízsének alacsony volta és visszaszorulása, a drasztikusan és a nyelvmegtartás szempontjából negatívan változó nyelvhasználati jellemzők, a kétnyelvűséggel és a nyelvváltozat jövőjével kapcsolatos vélekedések bizonytalansága, szétartó jellege és a felmérésünk alapján feltáruuló képtől való relatíve nagy távolsága, a szocializációs stratégiák átalakítása nemcsak biztos jelei a közösségekben zajló nyelvcsere, hanem okai és aktív alakítói is a folyamatoknak. Hatásuk összeadódik, és gyorsítja a nyelvcsere folyamatát.

3. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy milyen szempontokból különböznek, különbözhetnek az egyes régiók nyelvhasználati szokásai, nyelvvel kapcsolatos attitűdjei. A régiók nyelvhasználati jellemzőinek vizsgálata alapján a következő fontos megállapítások tehetők:

- a) A Szeret menti beszélők iskolázottsági mutatói meghaladják a másik két régió beszélőinek hasonló mutatóit.
- b) Magyar iskolát vagy osztályt az idősebb generáció tagjai közül mindhárom régióban kevesen végeztek. A Tatros mentiek számára azonban a rendszerváltozás óta nincs és nem is volt lehetőség bármilyen magyar nyelvű oktatási tevékenységben való részvételre. Ez a magyar nyelvű iskolázottságot mérő adatok elemzése során is megmutatkozott.
- c) A Szeret menti beszélők közül valamivel többen dolgoznak a beszélőközösségen kívül. Ez azt is jelenti, hogy relatíve itt a legnagyobb (de itt is 20% alatti) az olyan nem iskolás beszélők aránya, akik rendszeresen a többségi román nyelv által uralt környezetben mozognak.
- d) Magyar nyelvterületen leginkább a Tatros menti közösségek tagjai dolgoztak vagy dolgoznak, majdnem minden harmadik beszélőnek van magyarországi, s körülbelül ugyanannyi erdélyi munkavállalási tapasztalata. A Tázló mentiek inkább erdélyi, a Szeret mentiek pedig inkább magyarországi munkavállalási tapasztalatokra tettek szert.

- e) A moldvai nyelvváltozatok presztízse mindhárom régióban viszonylag alacsony. A presztízsvizonyok csak részben tükrözik a régiók nyelvi állapota, nyelvhasználati jellegzetességei közötti különbségeket.
- f) A kisebbségi nyelvi kompetenciáról szóló vélekedések tekintetében hasonlóan kicsik a különbségek az egyes régiók beszélői között. Ugyanakkor az egyes falvak között esetenként jelentős eltérések is előfordulhatnak.
- g) A Szeret mentén a fiatal és a középkorú generációk jelentősen kevesebb kommunikációs helyzetben használják a magyar nyelvet, mint a másik két régió hasonló korú beszélői; nagyobb mértékben jelen vannak a nyelvcsere kísérő nyelvi-nyelvhasználati jelenségek. A másik két régió között is tapasztalhatóak különbségek: a Tatros menti falvak a kisebbségi nyelvváltozat használatának mértékében elmaradtak a Tázló menti falvaktól.
- h) Olyan kommunikációs helyzetekben, ahol a kisebbségi nyelv visszaszorulásának mértéke egyelőre kisebb, a régiók közti különbségek is elmosódottabbak.

A gazdasági és szociokulturális jellemzők fontos szerepet játszanak a nyelvhasználati szokások alakulásában: a beszélőközösségek képzettsége, mobilizációs lehetőségei összefüggést mutatnak a nyelvről szóló vélekedésekkel vagy/és a nyelvhasználati szokásokkal. Az egyes régiók közti különbségek a valós nyelvhasználati szokásokban nagyobbak, mint a vélekedések tekintetében: a legmarkánsabb különbségek azoknál a nyelvhasználati kérdéseknél bontakoztak ki, amelyek arra kérdeztek rá, hogy az adatközlők melyik nyelvet használják különféle kommunikációs partnerekkel való kommunikáció során. A vélekedéseket kutató kérdések esetén ugyan szintén kirajzolódottak a különbségek, de ezek általában kisebb mértékűek voltak. Ez arra a jelenségre utal, hogy a nyelvcsere-szituációban a valós nyelvhasználat jellemzői alapján kirajzolódó kép nem feltétlen és teljes mértékben vág egybe a nyelvvel kapcsolatos beszélői vélekedések alapján felvázolható képpel: a gyors nyelvi, nyelvhasználati változásoknál lassabban változik a beszélőkben a nyelvről, nyelvhasználati szokásokról élő kognitív kép. A beszélők a múlt és a jelen nyelvhasználati gyakorlatát a jövőben is alkalmazhatónak vélik, mert nem számolnak a nyelvi és nem nyelvi körülmények együttes és gyors változásával.

4. A negyedik fejezet elején Fishmannak a nyelvcsere visszafordítására kidolgozott modelljét használom fel (Fishman 1991, 1993; Fishman szerk. 2001). Bemutatom az elmélet összefoglalójának tekinthető, a földrengések intenzitásának mérésére alkalmazott Richter-skála analógiájára létrehozott, a nyelvcsere fokozatait 8 pontban leíró skálát (*korosztályok közötti kommunikációs töréspontok minősített skálája*). A skála a beszélőközösségek nyelvének veszélyeztetettségi fokozatát méri. A veszélyeztetettség mértéke az elsőől a nyolcadik fokozat felé haladva nő.

Ezt követően a skála alapján definiálom a vizsgált beszélőközösségek nyelvi állapotát, mely (néhány kivétellel) a fishmani 6. és 7. fokozat közötti átmeneti állapotnak feleltethető meg. Mivel a skála fokozatjellege statikussá teszi a leírást, a helyzet árnyaltabban ábrázolható akkor, ha a közösségeket egy, a 6. fokozattól a 7. fokozatig terjedő kontinuumon helyezük el. A 7. fokozat jellemzője a kisebbségi nyelvet beszélő,

társadalmilag egységes és etnolingvisztikailag aktív felnőtt közösség fenntartása, a 6. fokozat elérésének kritériuma pedig a nyelvátadás intergenerációs folytonosságának biztosítása. Amennyiben az elképzelt kontinuumon a 7. fokozat felé való elmozdulás legfőbb kritériumaként a kisebbségi nyelvi interakciók csökkenő számát határozzuk meg, azt mondhatjuk, hogy a három elkülönített régió közül a Szeret menti közösségek (Bogdánfalva, Klézse, Diószén) állnak a legtávolabb a 6. fokozat követelményeitől. Ezeket követik a Tatros menti falvak (Szitás, Újfalva, Bahána). A Tázló menti székelyes falvak (Pusztina, Frumósza, Lészped) állnak a legközelebb a 6. fokozat követelményeihez. Egyik régió közösségeinek nyelvhasználati szokásai sem érik el ugyanakkor a 6. fokozatban leírt stabilizáló jellegű követelményeket, elsősorban a nyelvátadás intergenerációs folytonosságának követelményét.

A továbbiakban áttekintem, hogyan lehet érvelni a közösségek esetében a magyar nyelv megtartása mellett. Ennek során rámutatok, hogy a kisebbségi nyelv sokkal több, mint egy identitásfaktor a sok közül. Hordozza ugyanis az identitás számos más elemét is, minden olyan dolgot, amit a közösség közös tudásának tekinthetünk, és ami a közösséget a többségtől (más közösségektől) megkülönbözteti. A kár, ami a közösség tagjait a kisebbségi nyelv visszaszorulásakor éri, elsősorban nem a „magyarságuk” elvesztésének tényében, hanem annak a közösségi létnek a megszűnésében és az e közösségi létben implikált azon (erkölcsi) értékek elvesztésében artikulálódik, amelyeknek fenntartását elsősorban a magyar nyelv biztosítja. A magyar nyelv megtartása Moldvában nem a Kárpát-medencei diskurzusban hagyományosan megfogalmazható és megfogalmazódó értékvesztés elkerülése miatt lehet legitim célja a magyar nyelvi tervezésnek sem, hanem azért, mert a nyelv elvesztése a fentiek értelmében sokkal több a magyar etnicitás végleges elvesztésénél. Tehát nem a magyar nyelvközösséget érő veszteség szempontja, hanem a moldvai beszélőközösségeket érő kár szempontja lehet a legitimáció alapja.

Ebben a megvilágításban egyértelművé válik az a dilemmaként megfogalmazódó körülmény is, hogy mennyiben más, ha a helyi nyelvváltozatok helyét egy román nyelvváltozat veszi át, mint ha előbbieket a magyar köznyelv egy változatával – netán egy (csupán elméleti lehetőségként megfogalmazható) helyi regionális köznyelvvél – konfrontáljuk. Míg előbbi esetben minden, a kisebbségi nyelv által hordozott érték elveszik, az utóbbi verzió megvalósulása esetén a nyelvváltozathoz kapcsolódó értékek ugyan várhatóan (és a mikrovilág folyamatos táulásának köszönhetően törvényszerűen is) átalakuláson mennek át, de nem semmisülnek meg drasztikus módon. A közösség tehát a világ megváltozását ilyen módon kisebb fájdalommal és kevesebb veszteséggel „vészeli” át.

Meggyőződésem szerint a magyar nyelvi tervezésnek csak akkor van lehetősége bármilyen sikert elérnie, ha figyelembe veszi az alábbi kettősséget: A beszélőközösségek (és azok tagjai egyenként is) mindig az adott (nyelvi) helyzetben legoptimálisabb megoldást választják, amikor a nyelvi szocializáció mikéntjéről és nyelvéről döntenek. A magyar nyelvváltozat visszaszorulása a primér kisebbségi nyelvű szocializációból tehát a legoptimálisabb válasz, amit a közösségek az adott szociolingvisztikai helyzetben a megváltozott körülmények jelentette kihívásra adhattak. Nagyon fontos, de nem

kizárólagos követelmény ezért a cselekvési tervek megfogalmazásához a közösség tagjainak vélekedéseit és nyelvi viselkedését ismerni és elemezni. Ugyanakkor az új helyzetnek vannak olyan aspektusai, melyeket a közösségek tagjai nem mérnek, nem is mérhetnek föl, de amelyek ettől még létező és mérlegelendő részei a valóságnak. Ezért mindenféle Moldvát érintő magyar nyelvi tervezés sikerességének legfőbb követelménye, hogy a közösségeket alkotó egyének – általuk is felmért – érdekeit és a közösségeknek ezt a – beszélők által fel nem mért, fel nem mérhető – közös érdekét a lehető legoptimálisabb módon egyeztesse. Más szóval: programot fogalmazzon meg a nyelvmegtartásra, de mindenképpen olyan programot, amely bírja a közösség tagjainak támogatását.

Ez ma csak részben adott: a magyar nyelvváltozatok megtartását, illetve a Kárpát-medencei köznyelvi kompetencia erősítését célul kitűző nyelvi tervezési tevékenységek várható elfogadottsága a kétnyelvű közösségek tagjainak körében nem egységes. A beszélők jelentős részének esetében a magyar nyelvi tervezés törekvéseihez való semleges, nem elutasító attitűddel számolhatunk. Csak a beszélők kis része esetében beszélhetünk a törekvések támogatásáról. Ugyanakkor számolni kell egy olyan beszélői csoporttal is, amely a jelenlegi nyelvi és szociokulturális helyzetben elutasító attitűdöket képvisel.

A továbbiakban rámutatok arra, hogy egy sikeres magyar nyelvi tervezési programnak fontos jellemzője a Kárpát-medencei magyar nemzeti identitásból következő és abban gyökerező érzelmetől való függetlenség, valamint az a fajta visszafogottság, amely a realitásokkal számolva fogalmaz meg bizonyos elképzeléseket. Mivel egy ilyen programra legfeljebb ha a fogadókészség van meg (illetve alakítható ki) a közösségen belül, nélkülözhetetlen a külső anyagi és szellemi támogatás. Ez pedig nem érkezik máshonnan, mint a magyar állam és a magyar tudományosság, tehát a magyar nyelvközösség felől. A kellő támogatottság megteremtése azonban ma nem reális lehetőség.

Ugyanakkor, bár a nyelvcsere lassítását, visszafordítását célzó programok nagy része nem sikertörténet (Bartha 2003: 69), az is egyértelmű, hogy az összes feltétel teljesülése esetén a (moldvai magyar) nyelvi revitalizáció lehetősége nem tartozik az utópiák világába. Sajátos kettősségről van tehát szó: gyakorlatilag nagyon kevés a realitása bármilyen eredmény elérésének: ehhez hiányoznak alapvető feltételek is – elméletileg ugyanakkor akár komoly sikereket, a nyelvcsere lassulását, megállását és végső soron a kétnyelvűség stabilizálódását is eredményezhetné egy kellően végiggondolt, nagyléptékű és a közösség támogatását bíró program végrehajtása.

Az értekezés záró részében felvázolom egy, a fenti feltételeknek megfelelő nyelvi tervezési program néhány alapelvét. A program két területet érint: az egyházi nyelvhasználat és az oktatás kérdését.

Elsősorban a presztízsvizonyok megváltoztatása szempontjából lenne fontos és szimbolikus jelentőségű a magyar misézés bevezetése. Ha a Kárpát-medencei közmagyar teret kapna a moldvai egyházi nyelvhasználatban, az feltételezhetően ugrásszerűen emelné a helyi magyar nyelvváltozatok presztízst is. A nyelvi tervezés döntő fontosságú lépései mégis az oktatás kérdéseihez kapcsolódnak. A nyelvi tervezés legfőbb rövid távú

célja ugyanis a kisebbségi nyelvváltozat családon belüli intergenerációs átadásának elérése. Ehhez olyan programok kidolgozása szükséges, melyek a beszélőközösségek primér szocializációs szokásait befolyásolják. Ezek azonban kívülről, direkt módon nem irányíthatók. Az oktatás az a terület, amelynek segítségével már középtávon is befolyásolhatóvá válik a közösségek tagjainak a kétnyelvűségről, a kisebbségi nyelvváltozat megtartásáról szóló vélekedésrendszere. Az oktatásban rejlő legnagyobb lehetőség tehát olyan programok létrehozása, melyek meggyőzik a beszélőközösségeket arról, hogy újra érdemes a felnővekvő generációkat a román mellett magyarul is szocializálni. Ennek módja olyan körülmények megteremtése lehet, amelyek nem írják elő a primér román (egynyelvű) nyelvi szocializációt a közösség tagjai számára.

A fishmani skála alapján meghatározott nyelvi állapotra épülő, a beszélők vélekedéseinek különbözőségét figyelembe vevő, és a nyelvcserle lassítását, megállítását, végső soron pedig megfordítását elérni kívánó nyelvi oktatási program pedig három alapelveire épül: (1) Bár a közösség támogatása a Kárpát-medencei nyelvváltozat elsajátításához nyerhető meg, ez semmiképp sem elérhető cél a helyi nyelvváltozaton meglévő ismeretek felhasználása, és ezáltal aktivizálása, kiépítése nélkül. A cél csak egyrészt Kárpát-medencei nyelvváltozat elsajátítása, másrészt – összhangban a nemzetközi nyelvpedagógiával és a magyar nyelvterület egyéb részein kívánatosnak tartott törekvésekkel – a regionális köznyelv–nyelvjárás kétnyelvűség (Kiss 2003: 236) kialakítása. Az anyanyelvváltozat presztízse is növelhető egy olyan tanítási programmal, amely a helyi nyelvváltozaton meglévő ismeretekre alapozó kontrasztív oktatási módszert alkalmaz, és amelynek legfőbb jellemzője, hogy a helyi nyelvváltozatokra mint a Kárpát-medencei nyelvjárások megtanulásához felhasználható lehetőségre tekint. (2) Szükséges hozzá az eddigi oktatási törekvésekhez képest szemléletváltást, valamint a humán, illetve anyagi erőforrások átcsoportosítását és megnövelését kívánó kétnyelvű óvodák rendszerének kialakítása. Az elsődleges cél ugyanis a primér nyelvi szocializáció befolyásolása, az óvoda pedig az a „terep“, ahol külső intézményrendszer segítségével a legközelebb juthat a nyelvi tervezés a primér szocializáció életkorához. A harmadik alapelv (3) az újszerű, a beszélőközösségek sajátos identitásrendszerét ismerő és elismerő ideológiai nevelés stratégiájának érvényesítése, ami az oktatásban a kétnyelvűség elérése mellett a hagyományosnak mondható identitássystemkezet kialakításának célját helyezi előtérbe.

Hivatkozások

- Allard, Réal – Landry, Rodrigue 1986. Subjective ethnolinguistic vitality viewed as a belief system. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 7. 1–12.
- Appel, René – Muysken, Pieter 1987. *Language Contact and Bilingualism*. London, Edward Arnold.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 56–75.

- Benkő Loránd 1990. A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 188.
- Benő Attila 2004. Kölcsönszóhasználat, kódváltás a moldvai kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 23–36.
- Bodó Csanád – Heltai János Imre – Tarsoly Eszter 2003. Nyelvi tervezés Moldvában. In: Drescher J. A. – Herr J. (szerk.), *A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) kongresszusa nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyú előadásaiból*. Szekszárd, Pécs és Budapest: MANYE. 67–72.
- Bodó Csanád – Eriş Elvira 2004. A román kölcsönszavak használata két moldvai beszélőközösségben. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 67–96.
- Bodó Csanád 2002. Szempontok a nyelvjárásvesztés vizsgálatához. In: Szabó G. – Molnár Z. és Guttmann M. (szerk.), *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: BDTF. 68–72.
- Bodó Csanád 2004a. Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában. In: Kozma I. – Papp R. (szerk.), *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 150–160.
- Bodó Csanád 2004b. Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában. *Magyar Nyelv* 2004/3, 347–358. Megjelent még Kinda I. – Pozsony F. (szerk.), *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 293–307.
- Bodó Csanád 2004c. Nyelvi szocializáció és nyelvi érintkezés a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 37–66.
- Bodó Csanád 2006a. A magyar nyelvpolitika és nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában. In: Diószegi L. (szerk.), *A moldvai csángók*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 89–106.
- Bodó Csanád 2006b. Nyelv vagy nyelvjárás? Státustervezés a moldvai magyar és a déldunántúli bojár nyelvvaltozatok körében. In: Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége. 53–62.
- Bodó Csanád 2007a. A magyar nyelvi vitalitás területisége Moldvában. In: Zelliger Erzsébet (szerk.), *Nyelv – területiség – társadalom*. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (MNyTK. 228.) 123–142.
- Bodó Csanád 2007b. Követéses geolingvisztikai vizsgálat Moldvában. In: Guttmann M. – Molnár Z. (szerk.), *V. dialektológiai szimpozion*. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 2007. 37–47.
- Bodó Csanád 2007c. A moldvai magyar nyelvjárások román kölcsönszórétégének területisége. In: Benő A. – Fazakas E. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvek és nyelvvaltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére*. I. kötet. Kolozsvár: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége Kiadó. 160–174.

- Bourhis, Y. Richard – Giles, Howard – Rosenthal, D. 1981. Notes on the construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 2. 144–155
- Diaconescu, Marius 2005. A moldvai katolikusok identitáskrizise a politika és a historiográfiái mítoszok között. In: Kinda I. – Pozsony F. (szerk.), *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 9–20.
- Fishman, Joshua A. (szerk.) 2001. *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. 1991. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. 1993. Reversing language shift: Successes, failures, doubts, and dilemmas. In Ernst Häkon Jahr (szerk.), *Language Conflict and Language Planning*. Berlin és New York: Mouton de Gruyter. 69–81.
- Fodor Katalin 1991. Idegen sajátosságok a moldvai csángó nyelvjárás hanglejtésében. In: Hajdú M. – Kiss Jenő (szerk.), *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE. 178–184.
- Fodor Katalin 1995. A csángók identitásproblémájának nyelvi és nyelven kívüli okairól. In: Kassai I. (szerk.), *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 121–128.
- Fodor Katalin 2001. Adalékok a csángók nyelvváltásának vizsgálatához. *Moldvai Magyarország*. XI, 5 (120), 18–19.
- Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila 1991. A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 193.
- Garami Erika – Szántó János 1991. *Magyarországi szlovákok. Kutatási jelentés*. Budapest, TÁRKI gyorsjelentések 5.
- Garami Erika – Szántó János 1992. Magyarországi szlovákok identitása. *Regio*. 2, 113–134.
- Giles, Howard – Bourhis, Richard Y. – Taylor, D. M. 1977. Toward a theory of language in ethnic group relations. In Howard Giles (szerk.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press. 307–348.
- Harwood, Jake – Giles, Howard – Bourhis, Richard Y. 1994. The genesis of vitality theory: Historical patterns and discorsal dimensions. In *International Journal of the Sociology of Language*. 167–206.
- Heltai János Imre – Tarsoly Eszter 2004. Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcseréjének elemzésére. In: P. Lakatos I. – T. Károlyi M. (szerk.), *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 118–125.
- Heltai János Imre 2004. A magyar-román nyelvcserével kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. In Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 125–135.

- Heltai János Imre 2005. A moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek etnolingvisztikai vitalitása. In: Cs. Jónás E. – Székely G. (szerk.), *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban*. Pécs – Nyíregyháza: MANYE – Bessenyei György könyvkiadó. 170–176.
- Heltai János Imre 2006. Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában. In: Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 153–165.
- Heltai János Imre 2007a. Vélekedések a magyar nyelv területi változatairól Moldvában. In: Guttman M. – Molnár Z. (szerk.), V. dialektológiai szimpozion. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 126–132.
- Heltai János Imre 2007b. Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. In: Heltai P. (szerk.), *Nyelvi modernizáció*. Pécs–Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 72–77.
- Juhász Dezső 2004a. Az északi csángók eredetéről „A romániai magyar nyelvjárások atlasza” tükrében. In: P. Lakatos I. és T. Károlyi M. (szerk.), *Nyelvvesztés, nyelvjáravesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 163–174.
- Juhász Dezső 2004b. Csángókutatás és nyelvföldrajz: Egy kérdéskör tudománytörténetéhez. In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 136–166.
- Kádár Edit 2000. Etnolingvisztikai vitalitás a szörványban (Oltszakadát). NYIrK., XLIV, 1-2. 69–108.
- Kiss Jenő 2003. A regionális köznyelviség. In: Kiss J. (szerk.), *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Jenő (szerk.) 2004. *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi L. (szerk.), *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 113–123.
- Köpf Eszter 1996. A finnországi svéd kisebbség helyzete. Regio. 7/1, 94–116.
- Lükő Gábor 1936 (2002). *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Budapest: Táton Kiadó.
- Márton Gyula 1972. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- Murádin László 1993. A kétnyelvűség egy sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. XXXVII, 1–2, 159–62.
- Péntek János 1996. A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. In: Katona J. – Viga Gy. (szerk.), *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc: Hermann Ottó Múzeum.
- Peti Lehel 2006. A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab A. Zs. – Szabó Á. T. (szerk.), *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 129–155.

- Pozsony Ferenc 2005. A moldvai csángó magyarok. Budapest: Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet.
- Radó Péter é. n. Asszimiláció és nyelvhasználat (Nemzeti kisebbségek Magyarországon). Budapest: Citoyen Kiadó.
- Sándor Klára 1996a. Apró Ábécé – apró esély. A csángók „nyelvélesztésének” lehetőségei és esélyei. In: Csernicskó I. – Váradi T. (szerk.), Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–67.
- Sándor Klára 1996b. A nyelvcseré és a vallás összefüggése a csángóknál. Korunk. 1996/11, 60–75
- Sándor Klára 2000. National Feeling or Responsibility? The Case of the Csango language revitalization. *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. Vol. 19. 1/2. 141–168.
- Sándor Klára 2003. Magyar nyelvésztés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. In: Osvát A. – Szarka L. (szerk.), Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Budapest: Gondolat Kiadói Kör és MTA Kisebbségkutató Intézet. 153–182.
- Sándor Klára 2005. The Csángós of Romania. In: Fenyvesi, A. (szerk.), *Hungarian Language Contact Outside Hungary*. Amsterdam: Benjamins. 163–185.
- Simon Boglárka – Péter László 2004. „Ha már egyszer csángó vagy, meg kell tanulj boldogulni.” Egy moldvai falu lakóinak identitásépítő stratégiái. In: *Pro Minoritate. Ősz-Tél*. 123–146.
- Simon Boglárka 2005. Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben. *Erdélyi Tudomány*. 3, 9–28.
- Szabó T. Attila 1959, (1981). A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. *Magyar Nyelvjárások*. 5, 3–38. (Megjelent még: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek*. V. Bukarest, 1981. 482–527, 599–609.)
- Tánczos Vilmos 1995. A nyelvváltás jelensége a moldvai csángók egyéni imarepertoárjában. *Kétnyelvűség. Nyelv- és kultúrokológiai szaklap (Szada)*. III, 2, 51–68.
- Tánczos Vilmos 1997. Hányan vannak a moldvai csángók? *Magyar Kisebbség*. III, 1–2. 370–390.
- Tánczos Vilmos 2004. A moldvai csángók nyelvészeti kutatása (1945–2004). In: Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 208–285.
- Tánczos Vilmos é. n. [1999]. A moldvai csángók lélekszámáról. In: Pozsony F. (szerk.) *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkből. A magyarságkutatás könyvtára XXIII*. 7–32.
- Tánczos Vilmos 2008. vö. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=8105>
- Wichmann, Yrjö 1936. *Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nord-Csángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. Herausgegeben von Bálint Csűry and Arturi Kannisto. Helsinki.

Az értekezés témakörében megjelent dolgozatok és megtartott előadások

Publikációk

- Nyelvi tervezés Moldvában. In: Drescher J. A. – Herr J. (szerk.), A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) kongresszusa nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyú előadásaiból. Szekszárd, Pécs és Budapest: MANYE. 2003. 67–72. (Bodó Csanáddal és Tarsoly Eszterrel)
- Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcserejének elemzésére. In P. Lakatos I. – T. Károlyi M. (szerk.), Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2004. 118–125. (Tarsoly Eszterrel)
- A magyar-román nyelvcserevel kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. In: Kiss J. (szerk.), Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2004. 125–135.
- A moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek etnolingvisztikai vitalitása. In: Cs. Jónás E. – Székely G. (szerk.), Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban. Pécs – Nyíregyháza: MANYE – Bessenyei György könyvkiadó. 2005. 170–176.
- Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában. In: Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. Kolozsvár: A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2006. 153–165.
- Vélekedések a magyar nyelv területi változatairól Moldvában. In: Guttmann M. – Molnár Z. (szerk.), V. dialektológiai szimpozion. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 2007. 126–132
- Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. In: Heltai P. (szerk.), Nyelvi modernizáció. Pécs–Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 2007. 72–77.

Előadások

- Nyelvi tervezés Moldvában. XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Szeged, 2002. (Bodó Csanáddal és Tarsoly Eszterrel)
- Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcserejének elemzésére. 12. Élőnyelvi Konferencia, Nyíregyháza, 2002. (Tarsoly Eszterrel)
- A magyar-román nyelvcserevel kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. Csángó Konferencia az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak közös szervezésében, Budapest, 2004.
- A moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek etnolingvisztikai vitalitása. XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Nyíregyháza, 2004.
- Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában. 13. Élőnyelvi Konferencia, Kolozsvár, 2004.

Sprachliche Sozialisation in den Moldauer ungarisch-rumänischen zweisprachigen Sprechergemeinschaften. Perspektiven der Jugendsprachforschung. Internationale Tagung, Zürich, 2005. (Bodó Csanáddal)

Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Gödöllő, 2006.

Nyelvhasználat és beszélői vélekedések viszonya a moldvai Magyar beszélőközösségekben. 14. Élőnyelvi Konferencia, Bük, 2006.

Vélekedések a magyar nyelv területi változatairól Moldvában. V. dialektológiai szimpozion, Szombathely, 2007.

Language shift and possibilities of language revitalization in Moldavia

IV. Purpose, topic, materials and methods

1. The dissertation deals with language shift in the Hungarian speech communities of Moldavia. It presents the current characteristics of the use of Hungarian language varieties in Moldavia, it examines the vitality of the language varieties, and the communities' attitudes that are related to the language varieties and influence their use. It attempts to outline the tendencies that – if there is no intervention - can be expected in the future based on the present processes. It considers the possibility and efficiency of such interventions that could contribute to the revitalization of the local Hungarian language varieties.

2. The communities under study. Due to the unreliability of the relevant census data in recent decades, it is not easy to determine the number of Hungarian-Romanian bilingual speakers in Moldavia. We can mainly rely on the ethnographer Vilmos Tánczos's estimations, which are based on local enquiries (Tánczos, 1999). (The author is currently working on the publication of fresh data, see Tánczos Interjú [Tánczos Interview], Transindex, 18 September 2008). Altogether, there are approximately 50,000 (Hungarian-Romanian) bilingual people living in 80-85 settlements in Moldavia today. However, the number of Roman Catholics, who may be considered to be of Hungarian origin and are religiously separate from the Orthodox Romanian majority, is around 240,000.

The widely accepted view on the origin of Moldavia's Hungarians today, which is supported by linguistic, ethnographical and historical data, is that Moldavia's Hungarians arrived from the Carpathian basin to their present habitation after the Hungarian conquest (Lükő 1936, Benkő 1990, Juhász 2004a, 2004b). Gábor Lükő supposed that the first settlers' place of origin was the valley of the Szamos, near the Upper Tisza. Based on linguistic arguments, Loránd Benkő proposed that they originally came from the middle and southern parts of Mezőség, but Dezső Juhász did a micro-examination on the data of the northern Csángó village which is the only one recorded in the RMNyA. and he pointed out that the roots of the people of Szabófalva should rather be sought in northern Mezőség, south of the confluence of the two Szamos rivers.

Researchers also agree that the Hungarians of Moldavia consist of two different layers. The first one is the layer originating from Mezőség, which was made to settle to Moldavia as early as the turn of the 13-14th century as a consequence of Hungarian imperial politics. This group was followed by a continuous wave of emigrants from Szekler Land. Nevertheless, the process that can be regarded a mass settlement only started in the middle 18th century following the massacre at Mádéfalva (1764). This layer of Moldavia's Hungarian speaking inhabitants that arrived later moved mainly from the eastern part of Szekler Land: Csík, Gyergyó and Háromszék (see Tánczos (1999): 10).

Starting from the time of the battle of Mohács, the Hungarians of Moldavia remained without the support of the home-country, in parallel with the weakening of the strong Hungarian Kingdom.

The area of the Hungarian settlements in Moldavia is supposed to have been larger than it is today, but the wars and the processes of assimilation resulted in the shrinking of the settlement area and also in the disintegration of the unity of the settlement structure (op. cit. 10). Today, there are bilingual villages in a more or less contiguous area in two islands: around the northern *Románvásár* (Roman) and the southern *Bákó* (Bacau). In the literature, the former one is commonly referred to as the *northern* Csángó while the latter one as the *southern* Csángó group.

3. Hungarian linguistics has already studied extensively the language varieties of the Hungarians in Moldavia. In the 20th century, a dictionary (Wichmann 1936) and a language atlas (Gálffy-Márton-Szabó 1991) was published, the internal divisions among the Hungarian language varieties were explored (Szabó T. 1959), and there were numerous advances in the description of the structure of the language varieties. Only later did attention turn toward the issue of language shift, although Gyula Márton already noted the effects of the Romanian language (1972). The first works which were from certain aspects focusing on the phenomena originating from bilingualism and the process of language shift were issued in the 90's (Fodor 1991, 2001; Murádin 1993; Péntek 1996; Tanczos 1995, Sándor 1996a, 1996b, 2000). The members of our research team published their studies dealing with such questions in the years following the millenium (Bodó 2002, 2003, 2004a, 2004b, 2005; Bodó-Heltai-Tarsoly 2003, Heltai-Tarsoly 2004, Heltai 2004, 2005, 2006, 2007a, 2007b). On the topic of the linguistic research of the Csángós in Moldavia see Tanczos 2004.

4. The present dissertation uses the results of two "research projects" done in Moldavia. I had the possibility to take part in the work of both research teams - first as a university student, then as a doctoral student - in the preparations as well as in the field work and the processing of the data. Both research teams are connected with the Department of Hungarian Language History, Sociolinguistics and Dialectology of ELTE. The first research started in 2001, the second one in 2005.

4.1. The research that started in 2001 was financed by the Ministry of National Cultural Heritage; it was titled "*Sociolinguistic and linguistic geographical analysis of the language use of the Csángós in Moldavia*" (*A moldvai csángók nyelvhasználatának szociolingvisztikai és nyelv földrajzi vizsgálata*). The sociolinguistic research group used half-structured questionnaires. We put the prepared questions to the informants during free conversations taking into consideration the circumstances of the speaking situation and those of the communication. In the first year, the conversations were recorded on tape; later on, digital recordings were made. The questions asked in the interviews were formulated based on the theory of ethnolinguistic vitality. We collected data from 14

research points altogether. As the result of the research, a large amount of qualitative data is available in the form of (transcribed) sound recordings.

We formulated the questionnaires on the basis of the theory of sociolinguistic vitality. I consider this theory a possibility to describe the situation of minority speech communities. With its help, we can describe the language situation of the speech communities studied along specific points of examination and in a way that makes them comparable. Its advantage - developed during the decades - is that it enables the researcher to examine the subject from several aspects.

The minority speech communities were examined along three major vitality factors (economic, social group status; demographic characteristics; institutional background) already with the help of its original variety, which was introduced in 1977 by H. Giles and his colleagues. From the 80's on, the basic direction of research changed (Bourhis and colleagues 1981): besides examination of the speech community as a whole, analysis of the individuals belonging to the community and of the individuals' opinions on the group received heightened focus (subjective vitality factors). In the third phase of the development of the model (Allard and Landry 1986, see also Harwood, Giles and Bourhis 1994), not only the individual's opinion, but the speakers' ideas, beliefs and aims relating to the future of the speaking community and the minority language were also taken into consideration as a factor that determines vitality. Thus the emphasis was put on the examination of the tendencies to be expected, which strengthened the prescriptive character of the model. Naturally, during the international and Hungarian use of the model (for example Appel and Muysken 1987; Garami and Szántó 1991, 1992; Radó; Köpf 1996; Kádár 2005), and also during our own work, it became obvious that beside its numerous advantages, its weaknesses must be taken into account, too (on this topic, see the original model in Bartha 1999: 135). Our team compiled the questionnaire taking into consideration the latest refinements of the model as well as experiences in its use and criticisms levelled against it. The original questionnaire was modified several times during the work, and for the experienced collectors it basically served as the framework of the half-structured interview.

4.2. The results of another Moldavian project, in which I could participate, are also available for analysis. Within the framework of a NKFP project, the compilation of the Moldavian digital (diachronic) language atlas started in 2005, coordinated by the research group called Geolinguistic Workshop, which belonged to the Department of Hungarian Language History, Sociolinguistics and Dialectology of ELTE. Due to the sociolinguistic list of questions connected to the language atlas questionnaire, there are available data which can be easily processed and interpreted in a quantitative way and are collected from 21 Moldavian settlements.

We collected the entries of this new Moldavian language atlas from the 1,200 entries of the three volumes (two published and one in manuscript) of *McsNyA*. (*Atlas of the Moldavian Csángó Dialect - Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlasza*) compiled in the 1950's. According to the research plans, this will be the first atlas of the region from which we can draw diachronic consequences as the data collection is partly repeated 50

years later. The questionnaire of the language atlas contains 250 entries (questions). Out of these, 25 questions are of a sociolinguistic nature. These survey the informants' linguistic biography, habits of their language use and their ideas about language. However, these questions were not compiled with regard to the theory of ethnolinguistic vitality, but with the help of the questionnaire of Miklós Kontra's sociolinguistic analysis in the Carpathian Basin (see, e.g., Kontra 1996), thus we omitted those questions which were uninterpretable for the informants in Moldavia and those which were aimed at language knowledge and linguistic behaviour.

As the method of compiling the sociolinguistic questionnaire was different to that of the other survey, naturally we obtained different kind of information as well. The strictly defined collecting parameters of the data of the language atlas and the closed, structured interview enable us to gain numeric, quantitative data regarding the habits of language use of certain speech communities.

4.3. Besides these two groups of data, the dissertation makes use of some personal experience, too. In the summer of 2002, I took part as a teacher in a two-week long summer language camp organised for children aged between 8-14 in the village of Lészped by the river Szamos. I spent some more time in this village in later years as well; in 2004 I applied the technique of participating observation when I was trying to take part in the life of my host family and the village, while in 2005 we were doing the test collections of the above-mentioned language atlas there. I managed to learn more about the life of the village and speakers' habits of language use by keeping a field work diary, recording conversations and constantly observing than it would have been possible only with interviewing.

The dissertation uses the results collected at 18 research points; it makes use of the data gathered in 11 speech communities of the first research and in 13 of the second one, thus the research points of the two projects are partly the same.

5. The full analysis of the linguistic situation is realised in two phases. First, the dissertation summarises those characteristics of the Moldavian linguistic reality which are general and typical of all the speech communities under study. This is done on the basis of the results from the sociolinguistic and linguistic geographical survey (that is, the first one) built upon the theory of ethnolinguistic vitality.

With the thorough examination of 13 selected speech communities, I will demonstrate the complexity of the Moldavian language situation in order to be able to explore the regional characteristics and the differences between the different speech communities. For this purpose I will use the sociolinguistic questionnaire which includes 25 questions and belongs to the NKFP project. In these parts I analyse 205 informants' answers categorised in a quantitative way. When choosing the speech communities to represent, I take into consideration the settlement structure, the historical traditions, the time when the settlements were formed and the origin of the inhabitants, that is, the historical and sociocultural typicalities. In this way, I analyse the differences between the speech communities by separating three regions.

II. The structure of the dissertation

The dissertation consists of four main units.

1. The first, introductory part will present the research underlying the results. I will report on the experience of the field work and data processing, on the difficulties and dilemmas that emerged during work and on their solutions.

Further sections of the first chapter will discuss issues related to the definition, identification and description of the communities studied, that is, the various groups of ethnic Hungarian speakers in Moldavia. In order to make the approach to the topic of the dissertation as broad and as thorough as possible, I will also present aspects of the Moldavian settlement history that had a decisive role in the development of the present linguistic situation. This will provide an opportunity to present the basic features of the internal structure of the group under study in the following parts of the paper. In the last part of the first chapter, I will briefly introduce the 18 speech communities examined.

2. In the second chapter of the dissertation, I will concentrate on those linguistic characteristics and habits of language use which are common to all Moldavian Hungarians. The answer to this question is obtained from detailed analysis of the interviews that are based on the theory of ethnolinguistic vitality. Built on five basic viewpoints, we can adequately survey those features which in some way connect the historically, sociolinguistically and linguistically very divergent Hungarian speech communities of Moldavia. These are the following: 1. speakers' ideas on the heterogeneity of language use; 2. strategies to define and position one's own language variety; 3. system of ideas in connection with bilingualism; 4. system of ideas on the future of minority language variety; 5. system of ideas on linguistic socialization. These five topics are the five parts of the second chapter.

3. The third chapter is exploring the heterogeneity of the group(s) studied and the consequences of this circumstance. I will conduct the analysis based on the data from 205 interviews recorded in 13 speech communities. On the basis of the historical-geographical conditions of the speech communities, I divide them into three regions: four of the villages (*Újfalva, Sztítás, Bahána, Szalánc*) represent the settlements along the river Táros, five (*Pusztina, Frumósza, Lészped, Szoloncka, Szerbek*) represent the originally Szekler villages lying north, northwest of Bákó. (I regard the latter ones as one unit - instead of the geographical separation of Lészped that is situated on the bank of the Beszterce - and for the sake of simplicity I will call them the 'settlement group along the Tázló'.) Finally, the last four speech communities are chosen from the settlements along the Seret (*Bogdánfalva, Diószén, Klézse, Trunk*). The justification of analysing the Hungarian language area of Moldavia in such a division results from the natural, historical, and ethnic relations.

Based on the data, I will examine some of the factors that determine linguistic behaviour: education and employment, employment in Hungary or Transylvania, and the custom of intermarrying within the communities. In subsequent subchapters I will analyse the ideas about the regional questions of language use and about prestige relations. This is followed by an examination of the speakers' ideas about their own language competency and the questions relating to the habits of language choice. The summary of the chapter is preceded by a description of the ideas on the community's practice of linguistic socializing.

4. The fourth chapter of the paper is focussed on the question of language revitalization and the possibilities of language planning. In the first subchapter, I present a model proposed by Fishman (Fishman 1991, 1993; Fishman ed. 2001) to reverse language shift, and I define the linguistic conditions of the speech communities within the framework of this model. Then I review possible arguments for the preservation of the Hungarian language in the case of these communities, and the level of acceptance that Hungarian language planning can expect in the Moldavian speech communities. In the last chapter of the paper, I will outline some principles of a language planning programme which aims to slow down and possibly stop or reverse language shift. This programme starts from Fishman's theory, it builds upon the linguistic situation outlined on the basis of the results of the dissertation, and it considers the differences in speakers' ideas.

III. Results

1. In my paper I use the expression *Moldavian Hungarians* or in some cases, as a technical term, *Moldavian bilinguals* to name the members of the communities studied. The ethnonym *Moldavian Hungarian* is well-known both in Hungarian scholarship and in the speech communities. As opposed to the expression *Csángó*, it does not have any negative meaning. Neither in Hungary nor in Transylvania does it imply a disparaging attitude, and the speakers themselves have no objection to this name - at least in a historical perspective.

However, some restriction is still needed because Moldavia's Hungarian speaking inhabitants do not have a uniform self-identification. It is a scientific commonplace that the Moldavian Hungarians did not take part in the process of the Hungarian nation's development and for a long time they were not affected by Romania's efforts to build a nation, either (see Tánzos 1997; quoted by Pozsony 2005: 148-149). Therefore they definitely have a special identity. Ferenc Pozsony very aptly calls the identity system that was typical of the communities until the end of the 19th century "*medieval-like ethnic identity consciousness*", the remarkable elements of which are Hungarian language, Catholic religion, and folk traditions associated with the Hungarian language (c. w. 148). At the same time, there have been efforts to integrate Moldavian Hungarians into the Romanian nation since the Romanian nation-state was formed. As a result, the identity of

the speech communities in the Moldavian Hungarian villages is going through a significant structural change, and it is hard to define this identity.

Some researchers describe the result of these changes as a mixed, transitional identity, which is neither Romanian nor Hungarian and which is constantly being overwritten during the interactions of one's own group and the others, and thus it is in permanent change (Simon-Péter 2004, Simon 2005).

Its consequence is that "*it is not possible to define the Csángós as a Hungarian subethnicity nor as a group assimilating into the Romanian nation*" (Simon 2005: 25). Others suppose that the only way to represent the identity structure of the definitely very heterogenous minority society is to survey the certain life courses as case studies (Peti 2006). The common feature of these approaches is the acceptance of the thesis that the Moldavian Hungarian villages have problems of identification and legitimation. This is indeed so, however it is not the result of two "*colliding extremist discourses*" (Diaconescu 2005: 9) (that is, the aspirations to integrate them into the Hungarian or the Romanian nation) but it is partly a natural concomitant of the political-economic events of recent years, and partly the effect of the Romanian endeavours for assimilation.

Thus the situation is not that two nations are simultaneously trying to integrate an ethnic group which has long been uncertain about its own identity. In my opinion, the Moldavian bilinguals today form a complex of communities that, due to historical reasons, can be described as a group with elements of Hungarian identity (language and traditions) which is just being assimilated into the Romanian nation. The Catholic inhabitants of Moldavia have never had Hungarian national identity as it is interpreted in the modern way, and the Hungarian aspirations for integration have never been strong enough to seriously affect the development of the communities' identity and their integration into the Hungarian nation. The programmes and experiments that started after the political transformation in Hungary, ideologically motivated by the desire to integrate these people into the Hungarian nation or to reinforce, in some form, their Hungarian identity might contribute to a deepening of their identity crisis, although they are not directly responsible for it, at least not to the same extent as Romania's long-standing efforts to assimilate them.

Therefore we must distance ourselves from the discourse which looks at the recent decades of Moldavian Hungarians' history as a Romanian-Hungarian nationalist fight that aims at incorporating the Moldavian communities. Aware of the fact that in this case we cannot talk about a modern national identity found in nation-states, I will still call these communities *Moldavian Hungarian* speech communities, using the word *Hungarian* in an ethnic sense. This ethnic sense of identity has been seriously disturbed by the events of recent decades. In subsequent parts of the first chapter, I will point out that the possibility of using this name is supported both by the communities' origin and settlement history and the data that is available about speakers' historical consciousness.

This special identity structure naturally influences both the practice of field work and the method of data processing. The other remarks of the first chapter relate to this fact.

The field worker often faces ideas related to local language varieties and/or language use that are in contradiction with certain historical or linguistic facts due to an intense lack of knowledge or sometimes misinformation. Compared to what we are used to in other parts of the Hungarian speaking area, in Moldavia there is a big difference between objective linguistic reality and its subjective construction and interpretation (by the speakers). It is extremely important to realize this when we analyse the ideas about language and develop the steps of language planning on their basis: this is why language planning cannot reach its aim only on the basis of activities built upon the reality that speakers construct. It also needs to aspire to minimize and counteract the deformations which are caused by an external pressure working against the preservation of the minority language.

Due to their special identity structure the communication strategies of the bilingual Moldavian speakers greatly differ from those usually employed elsewhere in the Carpathian Basin. Therefore successful data collection postulates the minimalization of these differences; otherwise the data obtained can be misleading. The informant's major responsibility is to recognize the unusual purpose and metalinguistic nature of communication; while the field worker's task is to take into account the informant's divergent experience on language and communication.

2. I divide into five groups the ideas about language which provide the basis to analyse the typical features of Moldavian language use in the process of language shift. Firstly, I examine how the speaking community's members define their own language variety, what ideas they form on its status and how they position it in comparison with other Hungarian language varieties. Secondly, I analyse the question how bilingual speakers in Moldavia evaluate the surrounding communities' habits of language use and language choice. Then on the basis of the analysis of the interviews, I consider what ideas the Moldavian speech communities have about bilingualism and the future of the minority language variety, and furthermore how these ideas influence the communities' changes of language use. Finally, I present those strategies of minority linguistic socialization which are now - although to a variable extent - simultaneously present in the communities' lives. As the result of the analysis, we can claim that language shift is in progress in every bilingual speaking community today. We can state this on the basis of the following:

- f) In speakers' thinking, the status of one's own language variety is surrounded by significant uncertainty. For various reasons and to various extents, the prestige of this variety is extremely low in general. It is quite often not clear to speakers that their native language variety is a variety of the Hungarian language.
- g) For different reasons, speakers suppose that the distance between their own language variety and the vernacular Hungarian of the Carpathian Basin is huge. (In connection with this, the thought of creating an independent "Csángó koine" has emerged in the discourse of Hungarian language planning - I will deal with the question of creating such a language variety, and with the pros and cons of the result and use of the experiment in the final chapter of the dissertation.)

- h) The speech communities' relation to their own bilingualism is variable. Bilingualism has no intrinsic value for the speakers; the (emotional, intellectual or even rational) motivation to maintain bilingualism is in most cases missing. The practical value of bilingualism can be interpreted in the coherent system of external effects and it is in continuous change. Since Hungary's language policies have negligible effects in Moldavia and Hungary's ability to attract cultural and economic capital is limited, Moldavian bilingual speakers are less and less motivated to use the practical values of their bilingualism and to retain a positive attitude towards bilingualism.
- i) The future of this minority language variety is endangered in all the examined speech communities. At the same time, speakers' ideas about the future of the language variety do not correlate with the expectations that can be formed by analysing the actual linguistic processes. Even if speakers indicate the possibility of the weakening or disappearing of their language variety, in the vast majority of cases they do not formulate any value judgement about this phenomenon. When defining ethnic identity, knowing the minority language variety is not necessarily a decisive aspect - partly due to the communities' historical-ethnic conditions and partly to the language policies of recent decades. This is exactly why speakers do not connect the possibility of its disappearance with the feeling of their identity being threatened either in its individual or in its collective respects. In other cases, the members of the speech communities do not indicate the possibility of the disappearance of the minority language variety; as they do not take note of the changes, these speakers can also be regarded emotionally unmotivated in language preservation.
- j) The modified strategies of minority linguistic socialization also suggest that a language shift is in progress. The key period of language shift is the continuous and already excessive and seemingly final repression of primary socialization in the minority language, and parallel with it the advancement of the majority language in those areas of communication where the use of Hungarian was typical until recent decades. The delayed socialization strategies of the second language, which probably appear temporarily, can be regarded as the concomitants of language shift that slow down the processes but they do not stop or reverse it.

The duality to simultaneously indicate and form the process of language shift is typical of almost all the above-mentioned phenomena of language and language use. The low prestige and repression of the language variety, the drastically and - from the perspective of language preservation - negatively changing features of language use, the uncertainty of the ideas relating to bilingualism and the future of the language variety, the diverging character of these ideas, and their relatively large distance from the picture explored in our survey, the transformation of socialization strategies are not only the sure signs of language shift but they are also its causes and active motivators. Their effects add up and accelerate the process of language shift.

3. In the following, I examine the aspects from which the habits of language use and the attitudes toward language are or can be different in the certain regions. Based on the analysis of the features of language use in the regions, we can make the following statements:

- i) Speakers' indicators of education in the region of the Seret are higher than the corresponding indicators in the two other regions.
- j) From all the three regions, only a few members of the elder generation went to Hungarian a school or class. However, the group along the Tatros has not had the chance to take part in any kind of Hungarian education since the political transition. This was also visible during the analysis of the data that measured Hungarian language education.
- k) Among the speakers along the Seret, there are slightly more people who work outside the speaking community. This also means that this region has the highest percentage (although still under 20%) of speakers who are not schoolchildren and live in the environment ruled by the majority Romanian language.
- l) Most people working in the Hungarian speaking areas came or come from the communities along the Tatros; almost every third speaker has experience of employment in Hungary, and approximately the same number of people has experience of employment in Transylvania. Speakers along the Tázló tend to have experience from Transylvania, while people along the Seret have that from Hungary.
- m) The prestige of the Moldavian language varieties is relatively low in all three regions. The relations of prestige only partly reflect the differences between the linguistic conditions and the characteristics of language use in the three regions.
- n) Regarding the ideas about minority language competence, the differences between the speakers of the different regions are similarly small. Nevertheless, there can occasionally be significant divergences between different villages.
- o) Along the Seret, the young and the middle-aged generations use Hungarian in significantly fewer communication situations than speakers of the same age in the other regions. Here the linguistic phenomena associated with language shift are present to a greater extent. There are differences between the two other regions, too: regarding the degree of using the minority language variety, the villages along the Tatros use the minority language less than the ones along the Tázló.
- p) The differences between the regions are less pronounced in communication situations where the minority language has so far managed to preserve its use.

The economic and sociocultural characteristics have an important role in the development of the habits attached to language use: the speech communities' education and possibilities for mobilization are in connection with the ideas about language and/or with the habits of language use. The differences between the different regions are larger in respect of the habits of language use than with ideas: the strongest distinctions appeared in connection with those questions which ask about the language that speakers use in their communication with various communication partners. Although there were differences relating to the questions about ideas as well, these were usually much smaller.

This suggests that in a situation where language shift is occurring the picture we get on the basis of studying actual language use does not necessarily correspond to the picture that we get from looking at what the speakers think about their language use: the cognitive picture about language and language using habits in speakers' minds changes in a slower way than their actual habits of language use. Speakers suppose that the language using practice of the past and the present will be usable in the future as well, because they do not reckon with the simultaneous and quick change of linguistic and non-linguistic circumstances.

4. At the beginning of the fourth chapter, I use Fishman's model developed to reverse language shift (Fishman 1991, 1993; Fishman ed. 2001). I present the scale which describes the grades of language shift in 8 points (*qualified scale of communicational breaking points between age groups*). The scale is based on the analogy of the Richter scale that measures the intensity of earthquakes, and it can be regarded the summary of the theory. The degree of being endangered grows from the first grade toward the eighth.

Then on the basis of the scale I define the linguistic condition of the speech communities under study, which - with a few exceptions - indicates a transitional state between the 6th and 7th grade on Fishman's scale. Since the grades of the scale make the description static, the situation can be depicted in more detail if we position the communities on a continuum from the sixth to the seventh grade. The 7th grade is characterized by the preservation of a socially unique and ethnolinguistically active adult community speaking the minority language, while the requirement of reaching the 6th grade is to ensure the intergenerational continuity of language transmission. If we define the decreasing number of minority language interactions as the main criterion to move towards the 7th grade on the imaginary continuum, we can say that out of the three above-mentioned regions, the communities along the Seret (Bogdánfalva, Klézse, Diószén) are the furthest away from the requirements of the 6th grade. These are followed by the villages along the Tatros (Sztás, Újfalu, Bahána). The Szekler-like villages along the Tázló (Pusztina, Frumósza, Lészpéd) are the closest to the requirements of the 6th grade. However, in respect of the habits of language use, none of these regions' communities reach the stabilizing circumstances described in the 6th grade, especially not the requirement of the intergenerational continuity of language transmission.

In the following, I will survey the arguments for preserving the Hungarian language in the case of these communities. Here I should like to point out that the minority language is much more than one of the many identity factors, because it carries in itself various other elements of identity: all the things that can be considered the community's knowledge and that distinguish the community from the majority or other communities. The damage that the community's members suffer when the minority language is repressed is not primarily manifested in the fact of losing their "Hungarianness", but in the disappearance of a communal existence and in the loss of (moral) values implied in this communal existence, which are mainly sustained by Hungarian language. The preservation of the Hungarian language in Moldavia can be a legitimate purpose of language planning not because we want to avoid the loss of values traditionally worded in

the discourse in the Carpathian Basin, but because in the light of the above the loss of the language is much more than the final loss of Hungarian ethnicity. Thus the basis of legitimation is not the aspect of the loss concerning the Hungarian speaking community but the aspect of the damage to the Moldavian speech communities.

Another circumstance, which can be interpreted as a dilemma as well, becomes unambiguous from this perspective: how large the difference is when the place of local language varieties is taken by a Romanian language variety and when it is confronted with a variety of Hungarian vernacular language or maybe (simply theoretically) with a local regional vernacular language. While in the first case all the values carried by the minority language are lost, in the second the values attached to the language variety probably (and, due to the expansion of the microworld, normally) go through a transformation but they do not perish drastically. Thus in this way, the community might live through the world's changes with less pain and loss.

I firmly believe that Hungarian language planning has a chance to succeed somehow only if it takes the following duality into account: the speech communities (and their members individually) always choose the best possible solution in the (given) language situation when they decide on the language and mode of linguistic socialization. Therefore the diminishing use of the Hungarian language variety in primary minority language socialization is the best possible answer in the given sociolinguistic situation that the communities can give to the challenge created by the altered circumstances. Thus in formulating action plans it is a very important but not an exclusive requirement to know and analyse the community members' beliefs and linguistic behaviour. Nevertheless, the new situation has some aspects which the community members do not and cannot assess, but which are still existing parts of reality that need to be considered. Therefore the most important requirement of all Hungarian language planning concerning Moldavia is to optimally harmonize the community members' interests (that they themselves can assess) and the communities' common interest (that the speakers do not and cannot assess). In other words: to compose a programme for language preservation but by all means make it a programme that is supported by the members of the community.

Today this is only partly satisfied: language planning activities that aim at preserving the Hungarian language varieties and strengthening the competence in the Carpathian Basin's vernacular are not uniformly accepted among the members of bilingual communities. A quite significant number of speakers have a neutral attitude towards the aspirations of Hungarian language planning. Only a small part of the speakers support the endeavours. At the same time some sections of the speech community refuse to cooperate in the current linguistic and sociocultural situation.

In the following, I will point out that a successful Hungarian language planning programme has among its important features an independence from emotions resulting from and rooted in Hungarian national identity, and also a moderateness which takes realities into account when formulating certain ideas. External financial and intellectual support is essential as it is at most the readiness to receive such a programme which communities have (or which can be developed). This cannot come from anywhere else

than the Hungarian state and the Hungarian world of science, that is the Hungarian language community. However, creating the required support is not a realistic possibility today.

Although most of the programmes aimed at slowing down or reversing language shift are not success stories (Bartha 2003: 69), it is also certain that the (Moldavian Hungarian) language revitalization does not belong to the world of utopies either, in case all the conditions are satisfied. Therefore we talk about a special duality: reaching any kind of success practically has very little reality – the basic conditions are missing for that – but in theory, performing a reasoned and large-scale programme, which has the community's support, could result in serious successes, the slow-down and stopping of language shift, and finally in the stabilization of bilingualism.

In the closing part of the dissertation, I outline a few basic ideas of a language planning programme which fits the above conditions. The programme concerns two areas: language use in the church and the question of education.

Introducing masses in Hungarian would mainly have importance and symbolic significance from the aspect of changing prestige relations. If the vernacular Hungarian of the Carpathian Basin could have more ground in Moldavian ecclesiastical language use, then probably the prestige of local Hungarian language varieties would also suddenly increase. However, the most significant questions of language planning relate to the issues of education. The major purpose of language planning in the short run is the intergenerational transmission of the minority language within the family. This needs the elaboration of programmes that influence the speech communities' primary socialization habits. However, these cannot be externally managed in a direct way. Education is the area with the help of which it is possible to influence the community members' system of ideas about bilingualism and about the preservation of the minority language variety already in the medium run. Thus the best possibility in education is to develop programmes which convince the speech communities that besides Romanian it is again worth socializing the new generations in Hungarian as well. Its method can be the creation of conditions that do not prescribe primary Romanian (monolingual) language socialization for the members of the community.

Three principles characterize the linguistic education programme which is built upon the language situation determined on the basis of the Fishman scale and which aims at slowing down, stopping and finally reversing language shift: (1) Although the community's support can be won over to the acquisition of the Carpathian Basin's language variety, this by no means can be reached without using, and thus activating and developing the knowledge that exists in the local language variety. The purpose is only partly the acquisition of the Carpathian Basin's language variety: on the other hand - in accordance with international language pedagogy and the aspirations considered desirable in other Hungarian speaking areas - it is the development of a regional vernacular – dialect bilingualism (Kiss 2003: 236). The prestige of the mother tongue variety can also be raised with a teaching programme which applies a contrastive educational method building upon the knowledge in the local language variety, and which regards the local language varieties as possibilities to be used for learning the Carpathian

Basin's dialects. (2) A system of bilingual kindergartens needs to be developed, which requires the redistribution and expansion of human and financial resources and a new attitude compared to the educational endeavours so far. The principal aim is to influence primary language socialization, and the kindergarten is the ground where - with the help of an external institutional system - language planning can get the closest to the age of primary socialization. The third principle (3) is to enforce the strategy of a new ideological education which knows and acknowledges the speech communities' specific identity system, and which in the education emphasizes the development of the traditional identity structure beside realizing bilingualism.

References

- Allard, Réal. – Landry, Rodrigue. 1986. Subjective ethnolinguistic vitality viewed as a belief system. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 7. 1– 12.
- Appel, René – Muysken, Pieter. 1987. *Language Contact and Bilingualism*. London, Edward Arnold.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. [Basic Questions of Bilingualism] Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. [Possibilities of Preserving Minority Languages and Education] In Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 56–75.
- Benkő Loránd 1990. A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből. [The Origin and Settlement of the Csángós from the Aspect of Linguistics] A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 188.
- Bodó Csanád – Heltai János Imre – Tarsoly Eszter 2003. *Nyelvi tervezés Moldvában*. [Language Planning in Moldavia] In: Drescher J. A. – Herr J. (szerk.), *A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) konferenciája nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyú előadásaiból*. Szekszárd, Pécs és Budapest: MANYE. 67-72.
- Bodó Csanád 2004a. *Nyelvek és közösségek vitalitása Moldvában*. [Vitality of Languages and Communities in Moldavia] In Kozma I. – Papp R. (szerk.), *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 150–160.
- Bodó Csanád 2004b. *Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában*. [Sociolinguistic Aspects in the Research of Hungarian-Romanian Bilingual Communities in Moldavia] *Magyar Nyelv* 2004/3, 347–358.
- Bodó Csanád 2005. *Szociolingvisztikai szempontok a moldvai magyar-román kétnyelvű beszélőközösségek kutatásában*. [Sociolinguistic Aspects in the Research of Hungarian-Romanian Bilingual Communities in Moldavia] In Kinda I. – Pozsony F. (szerk.), *Adaptáció és modernizáció a moldvai Csángó falvakban*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 293–307.

- Bourhis, Y. Richard – Giles, Howard. – Rosenthal, D. 1981. Notes on the construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 2. 144–155
- Diaconescu, Marius 2005. A moldvai katolikusok identitáskrizise a politika és a historiográfiai mítoszok között. [The Identity Crisis of the Moldavian Roman Catholics Among Politics and the Myths of Historiographics] In Kinda I. – Pozsony F. (szerk.), *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó felvakban*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 9–20.
- Fishman, Joshua A. (szerk.) 2001. *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. 1991. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, Joshua A. 1993. Reversing language shift: Successes, failures, doubts, and dilemmas. In Ernst Håkon Jahr (szerk.), *Language Conflict and Language Planning*. Berlin és New York: Mouton de Gruyter. 69–81.
- Fodor Katalin 1991. Idegen sajátosságok a moldvai csángó nyelvjárás hanglejtésében. [Foreign Characteristics in the Intonation of the Moldavian Csángó Dialect] In Hajdú M. – Kiss Jenő (szerk.), *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE. 178–184.
- Fodor Katalin 2001. Adalékok a csángók nyelvváltásának vizsgálatához. [Amendments to the Research of the Csángós' Language Shift] *Moldvai Magyarság*. XI, 5 (120), 18–19.
- Gálffy Mózes – Márton Gyula – Szabó T. Attila 1991. *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza I–II*. [Atlas of the Moldavian Csángó Dialect] A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 193.
- Garami Erika – Szántó János 1991. *Magyarországi szlovákok*. [The Slovaks of Hungary] Kutatási jelentés. Budapest, TÁRKI gyorsjelentések 5.
- Garami Erika – Szántó János 1992. *Magyarországi szlovákok identitása*. [The Identity of the Slovaks of Hungary] *Regio*. 2, 113–134.
- Giles, Howard. – Bourhis, Richard. Y. – Taylor, D. M. 1977. Toward a theory of language in ethnic group relations. In Howard Giles (szerk.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press. 307– 348.
- Harwood, Jake. – Giles, Howard. – Bourhis, Richard. Y. 1994. The genesis of vitality theory: Historical patterns and discorsal dimensions. In *International Journal of the Sociology of Language*. 167– 206.
- Heltai János Imre – Tarsoly Eszter 2004. Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcserejének elemzésére. [Possibilities for the Analysis of Language Change in the Roman Catholic Bilingual Communities of Moldavia] In P. Lakatos I. – T. Károlyi M. (szerk.), *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 118– 125.

- Heltai János Imre 2004. A magyar-román nyelvcserével kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. [Ideas about Hungarian-Romanian Language Shift in Moldavian Bilingual Speaking Communities] In Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 125–135.
- Heltai János Imre 2005. A moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek etnolingvisztikai vitalitása. [The Ethnolinguistic Vitality of the Hungarian-Romanian Bilingual Speaking Communities of Moldavia] In Cs. Jónás E. – Székely G. (szerk.), *Nyelvek és nyelvvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban*. Pécs – Nyíregyháza: MANYE – Bessenyei György könyvkiadó. 170–176.
- Heltai János Imre 2006. Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában. [Language Planning and Teaching Hungarian Language in Moldavia] In Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. 153–165.
- Heltai János Imre 2007a. Vélekedések a magyar nyelv területi változatairól Moldvában. [Ideas on the Regional Versions of Hungarian in Moldavia] In Guttmann M. – Molnár Z. (szerk.), *V. dialektológiai szimpozion*. Szombathely: A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 2007. 126–132
- Heltai János Imre 2007b. Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. [New Possibilities in the Research of the Linguistic Behaviour of Hungarian Speaking Communities in Moldavia] In Heltai P. (szerk.), *Nyelvi Modernizáció*. Pécs–Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 72–77.
- Juhász Dezső 2004a. Az északi csángók eredetéről „A romániai magyar nyelvjárások atlasza” tükrében. [On the Origin of the Northern Csángós in the Mirror of the “Atlas of the Hungarian Dialects of Romania”] In P. Lakatos I. és T. Károlyi M. (szerk.), *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 163–174.
- Juhász Dezső 2004b. Csángó kutatás és nyelvföldrajz: Egy kérdéskör tudománytörténetéhez. [Research of Csángós and Linguistic Geography: To the Scientific History of a Subject] In Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 136–166.
- Kiss Jenő 2003. A regionális köznyelviség. [Regional Vernacularism] In Kiss J. (szerk.), *Magyar Dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. [Hungarian Language Use Outside Our Borders] In Diószegi L. (szerk.), *Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 113–123.
- Köpf Eszter 1996. A finnországi svéd kisebbség helyzete. [The Situation of the Swedish Minority in Finland] *Regio*. 7/1, 94–116.
- Lükő Gábor 1936 (2002). A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal. [The Csángós of Moldavia. The Csángós’ Relationship with the Hungarians of Transylvania] Budapest: Táton Kiadó.
- Márton Gyula 1972. A moldvai csángó nyelvjárási román kölcsönszavai. [The Romanian Loan-Words of the Moldavian Csángó Dialect] Bukarest, Kriterion.

- Murádin László 1993. A kétnyelvűség egy sajátos megnyilvánulása a moldvai csángómagyarok nyelvi tudatában. [A Specific Manifestation in the Linguistic Consciousness of the Moldavian Csángó-Hungarians] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. XXXVII, 1–2, 159–62
- Péntek János 1996. A magyar–román interetnikus kapcsolatok néhány nyelvi vonatkozása. [A Few Linguistic Relations of the Hungarian-Romanian Interethnic Connections] In Katona J. – Viga Gy. (szerk.), *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc: Hermann Ottó Múzeum.
- Peti Lehel 2006. A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. [The Structure of the Csángós' Preservation and Its Effects on the Strategies of Identity Formation] In Jakab A. Zs. – Szabó Á. T. (szerk.), *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 129–155.
- Pozsony Ferenc 2005. A moldvai csángó magyarok. [The Moldavian Csángó-Hungarians] Budapest: Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet.
- Radó Péter é. n. Asszimiláció és nyelvhasználat (Nemzeti kisebbségek Magyarországon). [Assimilation and Language Use (Ethnic Minorities in Hungary)] Budapest: Citoyen Kiadó.
- Sándor Klára 1996a. Apró Ábécé – apró esély. A csángók „nyelvélesztésének” lehetőségei és esélyei. [Small ABC – Small Chance. The Possibilities and Chances of the Csángós' 'Language Revitalization'] In Csernicskó I. – Váradi T. (szerk.), *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–67.
- Sándor Klára 1996b. A nyelvcseré és a vallás összefüggése a csángóknál. [The Relationship of Language Shift and Religion by the Csángós] *Korunk*. 1996/11, 60-75
- Sándor Klára 2000. National Feeling or Responsibility? The Case of the Csango language revitalization. *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. Vol. 19. 1/2. 141-168.
- Simon Boglárka – Péter László 2004. „Ha már egyszer csángó vagy, meg kell tanulj boldogulni” Egy moldvai falu lakóinak identitásépítő stratégiái. [“Once You Are a Csángó, You Must Learn How to Get On.” The Identity Forming Strategies of the Members of a Moldavian Settlement] In *Pro Minoritate. Ősz-Tél*. 123–146.
- Simon Boglárka 2005. Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben. [How Do the Csángós 'Get On'? Strategies of Expressing versus Hiding Identity in a Moldavian Community] *Erdélyi Tudomány*. 3, 9–28.
- Szabó T. Attila 1959. A moldvai csángó nyelvjáráskutatás története. [History of the Research of the Moldavian Csángó Dialect] *Magyar Nyelvjárások*. 5, 3–38.
- Tánczos Vilmos 1995. A nyelvváltás jelensége a moldvai csángók egyéni imarepertoárjában. Kétnyelvűség. *Nyelv- és kultúrokológiai szaklap (Szada)*. [The Phenomenon of Language Shift in the Moldavian Csángós' Repertoire of Prayers] III, 2, 51–68.
- Tánczos Vilmos 1997. Hányan vannak a moldvai csángók? [How Many Moldavian Csángós Are There?] *Magyar Kisebbség*. III, 1–2. 370–390.

- Tánczos Vilmos 2004. A moldvai csángók nyelvészeti kutatása (1945–2004). [Linguistic Research of the Moldavian Csángós] In Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 208–285.
- Tánczos Vilmos é. n. [1999]. A moldvai csángók lélekszámáról. [About the Moldavian Csángós' Number] In: Pozsony F. (szerk.) 1993. *Csángósors. A magyarságkutatás könyvtára XXIII*. 7–32.
- Tánczos Vilmos 2008. vö. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=8105>
- Wichmann, Yrjö 1936. *Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nord-Csángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. Herausgegeben von Bálint Csúry und Arturi Kannisto. Helsinki.

Publications and Presentations in the Topic of the Dissertation

Publications

- Nyelvi tervezés Moldvában. [Language Planning in Moldavia] In: Drescher J. A. – Herr J. (szerk.), *A MANYE XI. (pécsi) és XII. (szegedi) konferenciája nemzetiségi és nyelvpolitikai tárgyi előadásaiából*. Szekszárd, Pécs és Budapest: MANYE. 2003. 67-72. (Bodó Csanáddal és Tarsoly Eszterrel)
- Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcserejének elemzésére. [Possibilities for the Analysis of the Language Shift of the Roman Catholic Bilingual Communities in Moldavia] In P. Lakatos I. – T. Károlyi M. (szerk.), *Nyelvvesztés, nyelvjárásvésztes, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 2004. 118– 125. (Tarsoly Eszterrel)
- A magyar-román nyelvcserevel kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. [Ideas about Hungarian-Romanian Language Shift in Moldavian Bilingual Speaking Communities] In Kiss J. (szerk.), *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 2004. 125–135.
- A moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek etnolingvisztikai vitalitása. [The Ethnolinguistic Vitality of the Hungarian-Romanian Bilingual Speaking Communities of Moldavia] In Cs. Jónás E. – Székely G. (szerk.), *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban*. Pécs – Nyíregyháza: MANYE – Bessenyei György könyvkiadó. 2005. 170-176.
- Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában. [Language Planning and Teaching Hungarian in Moldavia] In Benő A. – Szilágyi N. S. (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. 2006. 153–165.
- Vélekedések a magyar nyelv területi változatairól Moldvában. [Ideas on the Regional Versions of Hungarian Language in Moldavia] In Guttmann M. – Molnár Z. (szerk.), *V. dialektológiai szimpozium*. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. 2007. 126-132
- Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. [New Possibilities in the Research of the Linguistic Behaviour of Hungarian Speaking Communities in Moldavia] In Heltai P. (szerk.), *Nyelvi Modernizáció*. Pécs–Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 2007. 72–77.

Presentations

- Nyelvi tervezés Moldvában. [Language Planning in Moldavia] XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Szeged, 2002. (Bodó Csanáddal és Tarsoly Eszterrel)
- Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcserejének elemzésére. [Possibilities for the Analysis of the Language Shift of Roman Catholic

Bilingual Communities in Moldavia] 12. Élőnyelvi Konferencia, Nyíregyháza, 2002. (Tarsoly Eszterrel)

A magyar-román nyelvcserevel kapcsolatos vélekedések moldvai kétnyelvű beszélőközösségekben. [Ideas about Hungarian-Romanian Language Shift in Moldavian Bilingual Speaking Communities] Csángó Konferencia az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak közös szervezésében, Budapest, 2004.

A moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségek etnolingvisztikai vitalitása. [The Ethnolinguistic Vitality of the Hungarian-Romanian Bilingual Speaking Communities of Moldavia] XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Nyíregyháza 2004.

Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában. [Language Planning and Teaching Hungarian in Moldavia] 13. Élőnyelvi Konferencia, Kolozsvár 2004.

Sprachliche Sozialisation in den Moldauer ungarisch-rumänischen zweisprachigen Sprechergemeinschaften. Perspektiven der Jugendsprachforschung. Internationale Tagung, Zürich, 2005 (Bodó Csanáddal)

Új lehetőségek a moldvai magyar beszélőközösségek nyelvi viselkedésének vizsgálatában. [New Possibilities in the Research of the Linguistic Behaviour of Hungarian Speaking Communities in Moldavia] XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Gödöllő, 2006.

Nyelvhasználat és beszélői vélekedések viszonya a moldvai Magyar beszélőközösségekben. [The Relationship of Language Use and Speakers' Ideas in the Hungarian Speaking Communities of Moldavia] 14. Élőnyelvi Konferencia, Bük, 2006.

Vélekedések a magyar nyelv területi változatairól Moldvában. [Ideas on the Regional Versions of Hungarian Language in Moldavia] V. dialektológiai szimpozion, Szombathely 2007.